

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

XƏZƏR UNİVERSİTETİ

HUMANİTAR VƏ SOSİAL ELMLƏR FAKULTƏSİ

İstiqamətin şifri və adı:

060209-Psixologiya

İxtisaslaşmanın adı:

Ümumi psixologiya

Psixologiya kafedrasının magistrantı

Ələsgərova Aynur Cavid qızının

magistr dərəcəsi almaq üçün

“Evtanaziyanın sosial-psixoloji, tibbi və hüquqi aspektləri”

mövzusunda

DİSSERTASIYA İŞİ

Elmi rəhbər:

Tibb elmləri üzrə fəlsəfə
doktoru, A. Ə. Manuçehri-
Lalei

BAKI – 2017

MÜNDƏRİCAT

Xülasə.....	3
Giriş.....	4
I Fəsil.Evtanaziya sosial və tibbi hadisə kimi	18
1.1 Evtanaziya və onun sosial problemləri.....	18
1.2 Evtanaziya sosial-psixoloji və tibbi yanaşma.....	19
1.3 Evtanaziyanın etik aspektləri.....	28
II Fəsil. Evtanaziya: Onun növləri və hüquqi aspektləri.....	35
2.1 Evtanaziyanın növləri.....	35
2.2 Evtanaziyanın hüquqi aspektləri.....	44
III Fəsil.Azərbaycanda evtanaziya münasibət.....	57
3.1 Azərbaycan qanunvericiliyində evtanaziya hüquqi yanaşma.....	57
3.2 Azərbaycanda evtanaziya hadisəsinə dair aparılmış sosial-psixoloji sorğu və nəticələri	58
Nəticə.....	69
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	71
Əlavələr.....	74

Xülasə

İnsanın öz həyatının keyfiyyətini və vaxtını təyin etmə haqqının sərhədləri, hazırda intensiv şəkildə müzakirə edilən etik problem kimi qarşımıza çıxır. İnsan həyatı son dərəcə əhəmiyyətli olduğu üçün, qanunla zəmanət altına alınması, həm adamın həm də cəmiyyətin maraqları baxımından zərurət kəsb edir. Bununla hədəflənənlərdən biri hər fərdin cəmiyyətə qatqısını maksimum nisbətdə göstərə bilməsidir. Hüquq və azadlıqların başında heç şübhəsiz həyat haqqı gəlir.

Evtanaziya barəsindəki etik mübahisələri iki ana başlıq altında toplamaq lazımdır. Məsələyə mənfi yanaşan görüşləri, həyatın toxunulmazlığı, müsbət yanaşanlar isə, həyatın keyfiyyəti tezisi ətrafında qruplaşdırmaq mümkündür.

Dissertasiya işim giriş, 3 fəsil, nəticə, ədəbiyyat siyasəti və mövzuya dair elədiyim əlavələrdən ibarətdir. Giriş hissədə evtanaziyanın açıqlaması, tarixçəsi, aktuallığı, müzakirələri verilmişdir. 1-ci fəsil Evtanaziyanın sosial və tibbi tərəflərindən bəhs edir. Evtanaziyanın sosial problem kimi, tibbi yanaşmaları və sosial-psixoloji aspektləri bu fəsildə toplanmışdır. Həyatın toxunulmazlığı məsələylə bağlı dini yanaşma sosial hissədə, həyatın keyfiyyəti, tibbi nöqteyi nəzərdən təhlili isə tibbi yanaşma hissəsində verilmişdir. 2-ci fəsildə evtanaziyanın növləri və hüquqi aspektdən təhlilinə yer ayrılmışdır. Yaşamaq haqqı, insan haqları mövqeyindən evtanaziya, Avropa İnsan Haqları tərəfindən evtanaziyaya münasibət bu fəsil altında cəmlənmişdir. 3-cü fəsil isə Azərbaycanda evtanaziyaya münasibət, qanunvericilikdə evtanaziyaya hüquqi yanaşma və ən nəhayət Azərbaycanda evtanaziya hadisəsinə dair apardığım sosial-psixoloji sorğu və nəticələrinə yer verilmişdir. Bakı şəhərində apardığım tədqiqatın obyektı, məqsədi, strukturu və alınan nəticələr sonuncu fəsildə öz əksini tapıb.

Giriş

Mövzunun aktuallığı: İnsanın öz həyatının keyfiyyətini və vaxtını təyin etmə haqqının sərhədləri, hazırda intensiv şəkildə müzakirə edilən etik problem kimi qarşımıza çıxır. Bu mübahisə, məsələ ilə yaxından bağlı ixtisas qrupundan həkimlər və hüquq müdafiəçilərini aşıb ətrafa yayılaraq cəmiyyətdə də maraq görür. İnsan iradəsinin gəlinən mərhələdə çox müxtəlif sahələrdə əldə etdiyi nəticələr nəzərə alınacaq olunarsa, belə bir mübahisənin irəli sürülməsini unutmamaq lazımdır.

İnsan həyatı son dərəcə əhəmiyyətli olduğu üçün, qanunla zəmanət altına alınması, həm şəxsin həm də cəmiyyətin maraqları baxımından zərurət kəsb edir. Bununla hədəflənənlərdən biri hər fərdin cəmiyyətə qatqısını maksimum nisbətdə göstərə bilməsidir. Digər tərəfdən hər kəsin insan olması səbəbiylə doğuşdan qazanılmış hüquqları var. Ayrıca, aid olduğu cəmiyyətdəki mövqeyi özünə digər bir sıra hüquq və azadlıqlar təmin etməkdədir.

Bu hüquq və azadlıqların başında heç şübhəsiz həyat haqqı gəlir. Bütün hüquq və azadlıqlar təbii olaraq buradan zəmin, qaynaq və çıxış tapır. Buna görə də şəxsi qənaətin, iradənin, müdaxilənin və mandatın ən çox müzakirə edildiyi sahənin burası olması təbiidir. İnsan həyatının davam etdirilməsi və qorunmasının arxasında və bəzən bu vəziyyətlə qarşı-qarşıya gələn keyfiyyətinin qoyulmasından irəli gələn mübahisələr problemə başqa bir ölçü qazandırmışdır.

Bu başqa ölçü içərisində qarşımıza ilk çıxan problem, "keyfiyyəti pozulan bir həyatın, həqiqi mənada nə qədər həyat kimi adlandırıla biləcəyi"dir. Bununla bərabər, "bu suala kimin cavab vermə hüququnun olduğu" sualına da cavab axtarılmalıdır. Məsələ bu sualın cavablandırılması ilə bitmir, başqa bir mübahisə də bundan sonra başlayır. Bu mərhələdə ortaya çıxan problem, "keyfiyyətsiz olaraq qəbul edilən həyata son verilib verilməyəcəyi və buna qərar vermə hüququnun kimdə olduğu"dur.

Məsələn, şəxs sağlması mümkünsüz xəstəliyə yoluxub iztirablar altında əziləndə, onu ağrılarında xilas eləmək üçün həyatına son verilə bilərmə? Bu suala "hə" deyənlər həyatın keyfiyyətli (sağlam) davam edilməsi lazım olduğu tezisini müdafiə edənlərdir. Bunlara görə insanın həyatı üzərində istifadə etmək hüququ vardır və xəstə həyat (sağlam olmayan) davam etdirilməyə dəyməməkdədir. Həyata daha fərqli mənada, "xüsusi" bir dəyər verənlərə görə isə insanın belə bir dəyişiklik etmə haqqı yoxdur.

Evtanaziya (euthanasia) sözü qədim Yunan dilinə aiddir. Etimoloji olaraq, eu: yaxşı, thanatos: ölüm, sözlərindən yaranmışdır . "asan, rahat ölüm" , "dərdsiz, təbii ölüm", "yaxşı ölüm", "şirin və ağrısız ölüm" mənasına gəlir. Can verməyi sürətləndirmək və ağrıları azaltmaq məqsədilə öldürmə şəklində olaraq da açıqlanmaqdadır.

Özünü asaraq və ya qılıncla iztirab içində ölmək əvəzinə, ağrısız ölümü simvollaşdıran evtanaziya, qədim Yunanıstanda, günümüzlə müqayisədə daha geniş tərkiblə qəbul olunurdu. İntiharla eyniləşən şəkildə qəbul olunduğu üçün, bu dövrdə baldırğan otu evtanaziya kimi istifadə olunan dərmanların inkişaf etdirilməsi, eyni dövrlərə təsadüf edir. Məsələn, baldırğan otu içərək həyatına son verən Sokratın ölümü, evtanaziya olaraq adlandırılır. Belə ki, intihar aktı, qədim Yunanıstanda "kəonüllü ölmək" və "ölümü tutmaq" kimi sözlərlə adlandırılmaqda idi. Burada, intihar hərəkətinin də evtanaziyaya oxşar şəkildə, özünü öldürmək əvəzinə bir növ "ölüm seçimi, haqqı" kimi müzakirə etmək olar.

Evtanaziya anlayışının günümüzdəki mənasını yaxın məzmununda ilk dəfə istifadə edən Francis Bacon (1561-1626), həkimin vəzifəsinin, ağrısına son verərək xəstəni müalicə edib yaxşılaşdırmaqla məhdud olmadığını, bunun uğurlu olmadığı hallarda ona rahat və asan ölüm təmin etməyi də müdafiə edirdi.

Evtanaziya xüsusilə son yarım əsrdə ki, hüquq və tibb sahələrində daha sıx müzakirə edilir hala gəlmişdir. Hər iki sahə nümayəndələrinin məsələnin müzakirəsi zamanı ayrı-seçkiliyi daha aydın ortaya çıxır. Bunları təşkil edən deyil,

üst-üstə düşən iki ayrı yol kimi xarakterizə etmək lazımdır. İşimizin daha sonrakı bölümlərində yer verəcəyimiz mübahisələrdə görüləcəyi kimi, əsasən bu iki sahənin elmi baxımdan mövzu ilə bağlı bir-biri ilə toqquşan yox, tamamlayan xüsusiyyətləri vardır.

Tibb elmi baxımından evtanaziya, ölümün labüd olduğu hallarda, sağalmaq imkanı olmayan və ya dözülməz ağrılar içində olan şəxsin tibbi yollarla öldürülməsi və ya tibbi yardımın kəsilərək ölümə tərk edilməsidir. "Tibbi yollarla öldürülmədə "də deyilən , dindirilməyən acı və ağrılarını sona çatdırmaq məqsədilə öldürücü dərmanın tibbi yolla xəstəyə tətbiq olunmasıdır. İstifadə edilən üsul və vasitələr baxımından evtanaziya texniki ölümdür.

Hüquqi sahədə qarşımıza iki əks mövqe çıxır. Hüquq sistemləri də buna görə bölünmüş vəziyyətdədir. Bunlardan mənfi olanı, evtanaziyanı qəsdən adam öldürmə cinayəti çərçivəsində ələ almaqda və cəzalandırılması lazım olan hərəkət olaraq təqdim edir. Digər görüş isə aksiyanın hüquq və azadlıqlar çərçivəsində qiymətləndirilməsini təklif edir . Buna görə evtanaziya, "ölüm,ölmə haqqı" dır. Müəyyən şərtlər altında ölümü qanuna uyğun şəkildə yerinə yetirmək sözügedən mövzu olduğu üçün "normativ ölüm haqqı" ndan da bəhs edilir. Məhkəmə qərarı ilə həyata keçirilməsi halında isə adlandırmağın "məhkəmə ölüm haqqı" olaraq aparılması mümkündür.

Bu təriflər aid olduqları sistem daxilində ardıcıl olmaqla bərabər tək başına yetərli deyil. Hər tərif müəyyən çatışmazlıqlar daşıyacaqdır. Yenə də müxtəlif müzakirələrdən müstəqil şəkildə hərəkətin özünü tərif etmək baxımından ümumi bir tərif edəcək olsaq: Evtanaziya, tibbi cəhətdən ölümcül xəstəliyə tutulan, insanda mərhəmət hissi oyadan, ağrılı ya da ağrısız bir xəstəliklə,qüsurlarla yaşamaq məcburiyyətində olan və iradəsi yerində olan insanın, öz istəyi ilə (iradəsini istifadə etmədiyi hallarda qanuni təmsilçi və ya varislərinin icazəsi ilə), həkimlər tərəfindən icra edilməli olan tibbi yoldan həyatının sona çatdırılmasıdır.

Heç bir qurtuluş şansı qalmayıb, üstəlik, iztirab içində sıxılan xəstələrin öz razılığı və ağrısız şəkildə həyatlarına son verilib verilməyəcəyi məsələsi, əsrlərdir ki, uzun mübahisələrə yol açıb.

İnsanların olduğu dövrə və aid olduqları cəmiyyətlərə görə bu mövzudakı düşüncə tərzləri dəyişir. Qədim dövrdə evtanaziya "ölmə hüququ" çərçivəsində şərh olunarkən, orta əsrlərdə məsələyə münasibətin bütün düşüncə və hərəkətləri qadağan olunmuşdur. Maarifçilik dövründə isə problemin yenidən "hüquq" çərçivəsində müzakirə olunduğu və qanuni qəbul edildiyi görülməkdədir. Bu dəyişikliklərdə, dinin ictimai qaydalara təsir etmə dərəcəsi mühüm rol oynayır.

Əvvəllər qıtlıq və qocalıq kimi səbəblərlə kütləvi şəkildə edilən intiharlar ictimai vəzifə yerinə yetirmə məqsədinə əsaslanırdı. Daha sonra qədim dövrdə fərdi səbəblərlə intihar halları görülməyə başlandı. Zədənganlar xəstə və qoca bədən içində görünməyin təhqiramiz hal olduğunu düşünərək öz istəkləri ilə ölmək istəyirdilər. Qocalığın gətirdiyi mənfi hallara dözməyin nəticəsi, bu vəziyyətdən bir an əvvəl xilas olmaq istəyi də belə bir seçimə istiqamət verirdi.

Evtanaziya aktının ana mövzusu qədim dövrdə bir çox mütəfəkkirin maraq göstərdiyi məsələlər arasındadır. Bunların ən öndə gedən biri kimi Platondan söz etmək lazımdır. Platon, bu hərəkət tərzini ictimai maraqlar baxımından qanuni görərkən irəli sürdüyü arqumentlərlə özündən sonrakı alimlərə də istiqamət vermişdir:

"Məhz Asklepios bu həqiqəti bilirdi. Ona görə də, həkimliyi yalnız bədənləri anadangəlmə sağlam olub keçici bir xəstəliyə tutulmuş insanlar üçün istifadə etdi. Bu xəstələri dərmanla, bıçaqla sağaldarkən, onları gündəlik işlərindən, yaşayışlarından ayırmırdı. İçini xəstəlik bürümüş bədənləri qan almaq, qusdurmaq, içini təmizləmək kimi yollarla sağaldacağam deyə, xəstə həyatı uzatmaqla məşğul olmazdı. Belələrinin özlərinə oxşayacaq uşaqlar dünyaya

gətirmələrini doğru saymazdı. Təbiətin verdiyi ömrü yaşamağa gücü çatmayan xadimi, sağaltmağın, nə o adama, nə də cəmiyyətə fayda verməyəcəyinə inanırdı."

"Çünkü yaralanmadan əvvəl sağ-salamat olan insanlara, bir məlhəm kifayətdir, bir içki də onları yaxşılaşdırar. Amma təbiətdən xəstə yaranmış bir insanın ömrünün uzadılmasında heç bir fayda görmürlər, bu insanlar, kral Midastan da zəngin olsalar, həkimliyin bunlarla məşğul olmasına dəyməz deyirdilər."

"Məhz dövlətimizdə belə həkimlər, belə hakimlər olacaq. Bunlar həmvətənlər arasında, bədənləri və ruhları anadangəlmə sağlam olanlara baxacaq, sağlam olmayanlara gəlincə, bədənləri xəstə olanları həkimlər buraxacaq ki, ölsün. İçləri təbiətdən pis olanlara gəlincə, onları da hakimlər öldürəcək " Platonun xəstə insanların ölümə sövq edilməsi ideyasının altında cəmiyyətin maraqları və həyatın keyfiyyətli olmasının lazımlığı fikri yatır. Bu düşüncə sistemi içərisində bərabərlik və ədalət kimi prinsiplərə yer yoxdur. İnsan nəslinin keyfiyyətini yüksəltmək məqsədi ilə hərəkət etmək yolu ilə cəmiyyətin maraqlarının ən yüksək səviyyədə qorunmuş olacağı müdafiə edilir.

*"Hər iki cinsin ən yaxşılarının ən çox, ən xəstələrinsə ən az cütləşməsi lazımdır. Bundan başqa, ən bədxahlarının deyil, ən yaxşılarının uşaqlarını böyütməliyik ki, sürünün cinsi pozulmasın"*²

Platon intihar məsələsində isə ikili münasibət göstərirdi. Bir tərəfdən məsələyə dini əsaslara söykənərək qarşı çıxarkən, digər tərəfdən haqlı olduğuna dair fikirlər açıqlayırdı. İntiharın məqbul görülməsi lazım olduğunu düşündüyü insanları iki kateqoriyaya bölürdü: müalicəsi mümkün olmayan xəstələr ilə mütəmadi əlilliyi olan şəxslər.

Eyni mövzudakı bu intihar dəyərləndirməsindən Platonun evtanaziya tətbiqinin haqlı olduğu nəticəsini çıxarmaq yanlış bir müəyyən etmə olmayacaq. Bu fikir,

---

¹ Platon, Dövlət, Tərcümə: Sabahattin Eyüboğlu-M.Ali Cimboz

² Platon , Dövlət s.135

günümüzdə "ölüm haqqı"na dair aparılan mübahisədə "həyatın keyfiyyəti" tezisinin mənbəyi hesab olunur .

Eyni tezisi başqa yönünə müdafiə edən digər bir mütəfəkkir Aristotela görə, məhsuldar və sağlam cəmiyyətin inkişafı baxımından, şikəst olaraq dünyaya gəlmiş uşaqların öldürülməsi lazımdır. Günümüzdə, "keyfiyyətsiz" həyatı dəyərsiz qəbul edən bir çox yazıçı da eyni tənqidi tərzindən hərəkətlə, ağır əlilliklə doğulan uşaqları cəmiyyət üçün yük olaraq görür. Bu kimi vəziyyətlərdə evtanaziyayı qanuni qəbul edən düşüncə sahibləri, Aristotelin dünyagörüşü ilə razılaşmaqdadır. Digər tərəfdən, Aristotel xəstəlik və əlillik üzündən intiharı həm qorxaqlıq kimi qiymətləndirir, həm də dövlətə qarşı cinayət çərçivəsində səciyyələndirirdi. İnsanın öz həyatı üzərində qərar vermək vasitəsilə əldə edəcəyi haqqın dövlət suverenliyini zəiflədəcəyi fikri, bu səciyyələndirməyə əsas yaradırdı.

Bütün fəlsəfəsini dini təməllər üzərində əsaslandıran, qədim dövrün görkəmli mütəfəkkiri Pifaqora görə, ruh ölümdən sonra da yaşamağa davam edir. Həyat da insana tanrı tərəfindən verilmiş bir cəzadır. Bu cəzanın nə vaxt tamamlanacağına ancaq tanrı qərar verə bilər. İnsanın çalışaraq allahı məmnun etmək əvəzinə, həyatı öz qərarı ilə tərk etmək istəməsi və etməsi, allaha qarşı çıxmaq deməkdir. Bu fikir də eyni şəkildə "ölmə hüququ" mövzusunda mübahisədə "həyatın müqəddəsliyi" tezisində əsas yaradır.

Qədim dövrdə təsirli olmasından başqa dövrlərə də uzanan əhəmiyyətli bir fəlsəfi axın Stoikizm idi . "Təbiətin qanunlarına boyun əymək" stoik düşüncəsinin əsas fikriydi³.

Bərabərində universal nizama uyğun olmanın lazımlılığından söz edilirdi. Bu anlayışın nəticəsi, hər cür ağrılar, xəstəliklər və ölüm təbii qəbul edilirdi.⁴

---

³ (Macit Gökberk, Fəlsəfə Tarixi, 5.b. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985, s.105)

⁴ Orhan Hançerlioğlu, Fəlsəfə Lüğəti 13.b., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2002 s.383

Stoikizmin bu yanaşması ölümü dini anlayışın xaricinə çıxaraq ağıl yolu ilə açıqlayan ilk düşüncə axını oldu. İnsanın köklərini təbiətdə axtaran əxlaqi baxımdan qiymətləndirildiyində yaxşı ya da pis deyə xarakterizə edilmənin səhv olduğunu düşünən Stoiklərə görə ölüm də həyat qədər təbii bir hadisə idi. İnsanın ağrıdan xilas olmaq üçün intihar edə biləcəyini qanuni görürdülər. Əsrlərlə metafizik nəzəriyyəylə açıqlanan ölüm , ilk dəfə məntiqi açıqlanmışdır .

Qədim dövrdə, intihar əleyhinə fikirlər adətən dini, əxlaqi və ya ictimai səbəblərə əsaslanırdı. İntihar və evtanaziyayı fərdi seçim və azadlıq kimi görmək üçün, məntiqə əsaslanan fikrin ortaya çıxması tələb olundu. Bu mövzunu açıq şəkildə mübahisə edən və dəstəkləyən ən düzgün və ardıcıl yanaşma Stoiklərdən gəlmişdir. Müalicəsi mümkün olmayan xəstəlik qarşısında insana həyatla ölüm arasında seçim etmə azadlığı tanıyan bu fikir, indiki evtanaziya mübahisələrində "həyatın keyfiyyəti" tezisini müdafiə edənlər üçün başqa çıxış nöqtəsidir.

Epikür düşüncəsi intiharı günah olaraq görməməyə qarşıdır . Epikürçülərə görə həyat dəyərlidir və ondan imtina etməmək gərəklidir . Ruh maddi bir şey olduğu üçün ölümlə bərabər yox olmaqdadır. Əgər ölüm əsnasında ruh varlığını qorusaydı və ya Platonçuların iddia etdikləri kimi ölüm ruhun daha yüksək yaşama keçiş forması olsaydı, insanın ölümdən qorxmaq yerinə sevinməsi lazımydı . Ölüm qorxusunu basdırmaq üçün, yaşamaq düşüncəsini açıq şəkildə ayırmağı, ölməzlik idealından imtinanı bacarmağı müdafiə edirdi. ⁵

Ölümdən niyə qorxmamağın lazım olduğunu ən cılıp şəkildə, "ölüm var, biz yoxuq, biz varkən ölüm yoxdur. Onunla heç bir zaman qarşılaşmayacağıq ki, ondan qorxaq" cümlələriylə açıqlayan Epikürçülər , hansı səbəbdən olursa olsun, intihara qarşı çıxıblar, ancaq günah çərçivəsində dəyərləndirmədə olmamışlar. "Həyatın toxunulmazlığı"nı müdafiə edənlər günümüzdə bu yanaşma tərzindən təsirlənərək intihara və evtanaziyaya qarşı çıxır.

---

⁵ Alfred Weber, Fəlsəfə tarixi, Tərcümə. H. Vehbi Eralp, 4.b., İstanbul: Sosial Yayınları, 1991, s.90

Hippokrat andı, məsələmizlə bağlı o dövrdəki tibb dünyasının problemlərini və etik qaygılarını əks etdirməsi baxımından kifayət qədər fikir yürüdür:

"Nə ölümcül dərman istəyənlə belə bir məqsədli dərman təklif edəcəyəm, nə də ölümünə səbəb olacaq bir tövsiyə verəcəyəm." (Hippokrat Andından)

Hippokrat andının içində hansı səbəblə olursa olsun yardım ilə intihar qadağan olunur. Ancaq Hippokrat məktəbinin təsirli olduğu dövrlərdə, sağalmağı mümkün olmayan xəstələrlə rastlaşan həkimin müalicəyə boyun olmamaq hüququ vardır:

"Xəstənin dərmini azaltmaq, xəstəliklərin şiddətini azaltmaq və çarəsiz, ümitsiz xəstəliklərə məhkum insanların, bu hallarda tibbin aciz qaldığını dərk edərək, müalicələrini götürməmək haqqı vardır."

Bu mətndə, həyatın müqəddəsliyi və toxunulmazlığı açıq şəkildə bildirilir. Bununla yanaşı həkimə tanınan "müalicəni üzərinə götürməmək haqqı" bu vəziyyətlə ziddiyyət təşkil edir. Bu hüququn istifadəsi olduqca problemlidir. Həmçinin intihara yardımın həkimin cəmiyyət və xəstələr arasında etibarının sarsılacağı düşüncəsi günümüzdə aktualdır.

Qədim dövrün davamında tək allahlı dinlərin ortaya çıxmasıyla paralel həyatın müqəddəsliyi prinsipi ağırlığını tamamilə hiss etdirirdi. İctimai sistemlər böyük nisbətdə buna görə formalaşmağa başladılar.

Tanrının Hz.Musaya göndərdiyi on əmrdən biri beləydi “ Öldürməyəcəksən”.⁶ Yəhudi inancına görə heç bir şəraitdə xəstənin əzablarına son vermək üçün intihara icazə verilmirdi. Həyata son vermək qənaəti, heç bir halda və heç bir əsas ilə insanlara aid edilməzdi .

---

⁶ Ana Britannica, On Əmr, C:17, s.109

Xristianlığın yayılması ilə birlikdə evtanaziya, tətbiqi sahəsini tamamilə itirdi. Bunun səbəbi dövlətlərin sanksiya gücü və allah qorxusunu göstərmək olar. Bu vəziyyət islahat və intibaha qədər davam etmişdir. Labüd olaraq tibbi təcrübələrdə əxlaqi prinsiplərdə Xristian inancı qabarıq rol oynayırdı. Qədim dövrdəki sağalmaz xəstələrin müalicələrinin kəsilmə şəklindəki nisbi meyl qüvvəsini itirmişdi. Hakim olan anlayışa görə, sağalması mümkün olmayan xəstə olsa belə onun da müalicəsi aparılmalıdır. Beləliklə, müalicə olunmaz xəstə yox idi. Xəstələrə son nəfəsinə qədər baxılır və nəhayət ölüm mərhələsindəki xəstə üçün din xadimi çağırılırdı. Həkim əvəzinə keşişin xəstənin rahat və əmin-amanlığını təmin etməsi ümid edilirdi.

İslam dinində də özünü və ya başqasını öldürmək qəti surətdə qadağan olunmuşdur. Allahın verdiyi həyatı yenə onun alacağı prinsipi əsas inanclardan biridir. Səbəbi nə olursa olsun, insanın öz həyatına son verməsi yasaq olduğu kimi, bunun arzu edilməsi də günahdır.

Tomas Morenin 1516-cı ildə nəşr olunan "Ütopia" adlı əsəri ilə birlikdə evtanaziya və intihar uzun bir aradan sonra yeni mübahisə mövzusu olmuşdur:

"Çarəsiz xəstəliklərə tutulanlara təsəlli vermək üçün, yanlarına oturur, onlarla danışır, əllərindən gələni edirlər. Amma xəstəlik həm çarəsiz, həm də daimi əzab və sıxıntı verən cinsdənsə, o zaman keşişlərlə rəhbərlər başqa bir yol tutarlar: belə bir xəstə, həyatda artıq heç bir iş görmədiyi kimi, canlı ölü kimi yaşamaqla, həm başqalarına yük olur, həm də özləri əziyyət çəkirlər. Bu dözülməz xəstəlikdən xilas olması (həyatı artıq bir işgəncə olduğuna görə), ölümə razı olması üçün xəstəyə məsləhətlər verilir. Beləliklə xəstə də ruhlanaraq, zindan və işgəncə olan bəlalı həyatından ya öz əli ilə xilas olar, ya da başqa birinin bu işi aparmasına belə dözür. Ölməklə heç bir şey itirməyəcəyi, izzətlərinə son verəcəyi üçün, bunun ağıllı davranış olduğunu deyirlər adama. Eyni zamanda dini bütün və fəzilətli bir insanın əməlidir bu. Çünki belə ölənlər, keşişlərin, yəni Tanrının iradəsini və istəyini şərh edənlərin məsləhətlərinə əməl olunur. Beləcə yola gətirilənlər, ya ac qalmaqla, ya

da narkotik dərmanla yuxuya gedib, ölümün acısını duymadan, istəyə istəyə həyatlarına son verirlər. Amma Utopialılar, heç bir çarəsiz xəstəni zorla öldürmədikləri kimi, ona diqqət və sevgi ilə baxırlar. Keşişlərlə rəhbərlər şurasının iznini almadan özünü öldürən isə, basdırılma, ya da yandırılma hüquqlarını itirir. Ölüsünü murdar bir bataqlığa atırlar. "⁷

Utopiada xəstənin razılığının şərt olduğu görülür. İnsan, öz həyatına son qoymaq istəyə bildiyi kimi bunu başqa bir şəxsdən də tələb edə bilər. Bundan başqa, həyata son verilməsi də müəyyən şərtlər daxilində təsvir edilir.

İntibahın açdığı yolda tibb dünyasındakı proseslərə paralel böyük bir nikbinlik hakim oldu. Frensis Bekon kimi mütəfəkkirlərin və bir çox tibb adamının bölüşdükləri yanaşma bütün xəstəliklərin müalicəsinin mümkün olmasıdır. Bekon belə deyirdi: "Tibbin üçüncü hissəsi həyatın davam etdirilməsi və uzadılması ilə bağlıdır, yeni və natamam olmaqla yanaşı, həm də digərlərindən daha köklüdür." Bununla yanaşı, Bekon, sağalmağın mümkün olmadığı çarəsiz hallarda, xəstənin iztirablarını azaltmağı, ölümün asan və rahat bir şəkildə həyata keçirilməsini təmin etməyi həkimin vəzifələri arasında sayırdı.

Maarifçilik dövrü ərzində ölüm mərhələsindəki xəstələrin baxımı ilə bağlı müzakirələr daim gündəlikdəydi. İlk ingilis empirikçisi qəbul edilən və eyni zamanda həkimlik edən J.Locke, yaşamaq hüququnun təhvil verilə bilməyən olması səbəbilə evtanaziyayı rədd edənlər arasında olub. Dövrün evtanaziyaya qarşı çıxan tanınmışlarından biri də D.Yum olmuşdur.

XIX əsrdə tibb sahəsində meydana gələn hadisələr evtanaziya mübahisələrini də təsir göstərmişdir. Pozitivist yanaşma həyatın əksi olaraq sağlam olmamaq deyil, ölümü qoymuşdur. Tibbi nailiyyətlər həyatın uzadılması və ölümə qarşı qoyma ideyasını ön plana çıxarmışdır. Artıq xəstələrin baş tərəfində keşişlər yerinə həkimlər var. Doktor Henrix Marks 1826-cı ildə qələmə aldığı əsərində

---

⁷ Thomas More, Utopiya, Tərcümə. Vedat Günyol- Sabahattin Eyuboğlu ve Mina Urgan

evtanaziyanı belə xarakterizə edirdi: "Evtanaziya, xəstəliklərin əzabverici xüsusiyyətlərini aradan qaldırma, ağrını sakitləşdirməyi və labüd uca anı sakitlik içində keçirməyi hədəfləyən elmdir." Sağalmağı mümkün olmayan xəstənin müalicəsinin davam etdirilməsi məsələsində yaşanan çətinliyə isə bu sualı verərək diqqəti çəkirdi: "Həyatının xilas etmə şansının aşağı olduğu hallarda xəstə bu şübhəli əməliyyatın iztirabına və təhlükəsinə dözmək məcburiyyətindədirmi?"⁸

Bu prosesdə xatırlanması lazım olan digər mühüm tədqidqat Uilyam Munkaya aiddir. Doktor Munk 1877-ci ildə müdafiə etdiyi dissertasiya işində, məsələ daha çox anesteziya sahəsində inkişafə bağlı olaraq ağrıların qarşısının alınması çərçivəsində göstərilmiş, həkimin evtanaziyaada rol almasına qarşı çıxmışdır.⁹

Vyanalı həkim Nothnagel, 1900-ci ildə irəli sürdüyü tədqiqat işində mövzu ilə bağlı belə bir yanaşma inkişaf etdirir: "Əgər ən uca əxlaqı hədəf başqalarına kömək etməkdirsə, ölməkdə olanların (həyatdan) ayrılmasını yüngülləşdirmək həkimlik peşəsinin bir məqsədidir. Sözü tam qarşılığı evtanaziya, yumşaq, sakit və şəfqətli bir ölümün təmin edilməsidir. Heç bir şəkildə həyatın qısaldılması mənə kəsb etmir. Dəhşətli iztirab sözügüdən mövzu olsa belə, həkimin bir başqasının həyatını bir saat da qısaltmağa haqqı yoxdur."¹⁰

1900-1930-cu illər arasında Amerika və Avropada evtanaziya ilə bağlı müxtəlif qanun təklifləri təqdim olunub, lakin rədd edilmişdir. 1930-cu illərdə İngiltərə və Amerikada evtanaziya icmalarının yaradılması problemi ayrı bir ölçü qazanmışdır.

İlk evtanaziya icmaları İngiltərədə "Voluntary Euthanasia Society" adı ilə 1935-ci ildə, Amerika Birləşmiş Ştatlarında isə "Euthanasia Society of America" adı ilə 1938-ci ildə yaradılıb. Bu təşkilatların evtanaziyanın leqallaşdırılması istiqamətində işləri uğursuzluqla nəticələndi.

---

⁸ Cowley TL, Young E, Raffin TA:a.g.m., s. 1479

⁹ Cowley TL, Young E, Raffin TA:a.g.m., s. 1479

¹⁰ Schmidt, Gabriella: Ehtik Und Arztliche Lehrerpersönlichkeiten. Tibbi Etika illik hesabat I, Yay. Terzioğlu, Arslan. İstanbul 1991, s. 69.

Evtanaziya Almaniyada ilk öncə "insanın öz ölümü üzərində qənaət haqqı" olaraq müzakirə edilmişdir. Almaniyanın evtanaziya ilə tanış olması Nasist dövrünə təsadüf edir. Tibbin siyasi məqsədlər üçün istifadə edildiyi və evtanaziya ilə əlaqələndirilməyə çalışılan bu islahatlar, dövrün mühakimə olunması zamanı bəşəriyyətə qarşı törədilən cinayət çərçivəsində qiymətləndirilmişdir. Ari irqini yaratmaq və nəslin pozulmasının qarşısını almaq üçün xəstə, yaşlı şəxslər və yəhudilər qaz otağında sözdə "fəal evtanaziya" ilə öldürülmüşdür. Açıqı, tipik bir soyqırım olan bu vəziyyətin evtanaziyanın hər hansı bir növü ilə uzaqdan yaxından əlaqəsi yoxdur.

XX əsrin ilk yarısında evtanaziya ilə bağlı fikirlər, sağlması mümkün olmayan şəxsin ağrıları içində olması qarşısında görülməsi lazım olan mərhəmətə əsaslandırılırdı. Mübahisəli mövzu olan, xəstənin həyatına son qoymaq məqsədilə həkim tərəfindən maddənin yeridilməsi, yəni aktiv evtanaziya idi. Bu dövrdə, həyatı dəstəkləyən tibbi əməliyyatların və texnologiyaların çatışmamazlığı səbəbindən, tibbi cihazlara bağlı həyatın dayandırılması olan passiv evtanaziya mübahisə mərkəzi deyildi.

İkinci Dünya müharibəsi əsnasında, tibbin insanlar üzərindəki təcrübələrə və məqsədli evtanaziya proqramına xidmət etdiyinin ortaya çıxması, sonrakı müddətdə inkişaf edən evtanaziya ilə əlaqədar müzakirələrə mənfi istiqamətdə təsir etmişdir. Yenə də bu mövzudakı müzakirələrin kəsilmədiyi görülməkdədir. Hətta bu dövrün başlarında, hətə 1947-ci ildə, New York qanunvericilik məclisinə təqdim edilən və iki min həkimin dəstəklədiyi (bəzi yəhudi və Protestant din adamlarının da təsdiqlədiyi) istəklili evtanaziya təklifi qəbul edilmədi.

Qanuni olmadığı şərtlərdə də evtanaziya sıxlığında böyük azalmalar olmadan gizlicə tətbiq edilməkdəydi. ABŞ-da xəstəsinə evtanaziya tətbiq edərək həyatına son verən həkimlərin günahlandırılıb cəzalar verilməkdəydi.

1960-cı illərdən etibarən, tibbi texnologiyadakı inkişafın nəticəsində passiv evtanaziya mövzusu gündəmdəki yerini almışdır. 1970-ci illərdən sonra eyni mövzunun inkişaf etdirildiyi və həyat keyfiyyəti, həyat dəstəyindən imtina etmək, nəticə alına bilməyəcək müdaxilələr kimi anlayışların evtanaziya müzakirəsinə daxil olduğu görülməkdədir. Bu illərdə xəstənin istəyi və mənafeləri nəticəsində həyatın sonlandırılması əxlaqi və qanuni olaraq qəbul edilməkdədir. Ancaq özünüidarəetmə qüdrətinə sahib olmayan xəstələrin istəyinin nə istiqamətdə olacağına bilinməməsi səbəbiylə, istəksiz passiv evtanaziyaya istiqamətli etirazlar var.

1980-ci illərdə xəstənin şəxsiyyətinə hörmət, evtanaziya müdafiəçilərinin ən əhəmiyyətli arqumenti olmuşdur. Bu dövrdə artıq evtanaziya yerinə "ölüm haqqı" anlayışının daha tez istifadə edildiyi diqqət çəkicidir.

Dissertasiya işimin üçüncü fəslini Azərbaycanda evtanaziyaya ayırmışam və tədqiqat işimi, Azərbaycanda evtanaziyaya münasibəti öyrənmək məqsədilə Bakı şəhərində aparılan sosial demoqrafik sorğu təşkil edir .

Tədqiqatın obyektı: Tədqiqatın obyektini evtanaziyaya münasibəti öyrənmək məqsədilə Bakı şəhərində aparılan sosial demoqrafik sorğu təşkil edir. Dissertasiya işində deduksiya, ümumi anlayışlardan xüsusi terminlərə doğru getməklə evtanaziyanın sosial-psixoloji və tibbi aspektləri göstərilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi: Evtanaziya sosial, humansitlik, hüquqi və dini mövqelərdən qəbul olunmayan prosesdir. Onun üzərində mübahisələr tarixi, bəşəri və müasir zamanın ən aktual məsələlərindəndir. Evtanaziyanın az sayda tərəfdarları olmasına baxmayaraq əlehidarlarının sayı kifayət qədərdir. Azərbaycanda isə bir qayda kimi evtanaziya hansı sahədən baxılırsa baxılısın qadağan olunub. Lakin məsələnin sosial-psixoloji aspektlərini görmək məqsədilə Bakı şəhərində evtanaziyaya münasibət sorğusunu keçirtmişəm. Tədqiqatın məqsədini ictimaiyyətdə məsələyə necə baxılmasını müəyyənləşdirmək təşkil edir.

Tədqiqatın strukturu: Tədqiqat anket sorğusu şəklində aparılmışdır. İştirakçılara anket forması verilməklə hər birindən uyğun bəndləri cavablandırılması xahiş edilmişdir.

Tədqiqat iştirakçıları:Tədqiqatda 79 nəfər təsadüfi seçilmiş müxtəlif peşə sahələrindən və müxtəlif yaş həddində olan kişi və qadınlar iştirak etmişdir.

Tədqiqatda müsahibə metodundan istifadə edilmişdir .

Dissertasiya işinin quruluşu: İşimin birinci hissəsində Evtanaziya sosial və tibbi hadisə kimi təhlil edilir. Evtanaziyanın sosial problemləri və ona sosial-psixoloji eyni zamanda tibbi yanaşma haqqında məlumat verilmişdir. 2-ci fəsildə Evtanaziya və onun növləri , evtanaziyanın hüquqi aspektlərinə geniş yer ayrılmışdır. Nəhayət sonuncu 3-cü fəsildə Azərbaycanda evtanaziyaya münasibət,Azərbaycan qanunvericiliyində evtanaziyaya hüquqi yanaşma və Azərbaycanda evtanaziya hadisəsinə dair aparılmış sosial-psixoloji sorğu və onun nəticələri göstərilmişdir.

I Fəsil.Evtanaziya sosial və tibbi hadisə kimi

1.1 Evtanaziya və onun sosial problemləri

Evtanaziya, başqa sözlə "ölmək hüququ" üzərində, tarixi proses içərisində ortaya çıxan və günümüzdə qədər davam edən mübahisələr iki əks fikir ətrafında davam etdirilir. Bu aksiya, ya da haqqın istifadəsini qəbul edənlər ilə qarşı çıxanlar şəklində açıqlayacağımız fikir sahibləri də öz içlərində fərqli ideoloji mənbələrdən qidalanırlar. İnsana aid bütün problemlərdə olduğu üzrə bu məsələyə də mədəniyyətin inkişaf prosesi ərzində çox fərqli yanaşmalar təqdim olunmuşdur.

Bu mübahisələrin əsas fonunu, həyat ilə ölüm arasındakı dialektik əlaqənin qurulmasında baş verən problemlər yaradır. Ölümün həyat ilə birlikdə mövcud olduğu maddi həqiqəti qəbul edilmədiyi müddətcə, bu mübahisələrin davam etməsi labüddür. İnsan ana bətninə düşdüyü, yəni yaşamağa başladığı andan etibarən, əslində digər tərəfdən, ölmə prosesinə də girmiş olur. Yəni hər keçən saniyə müəyyən mənada geriye sayım deməkdir. Yavaş-yavaş, ya da sürətlə ölməkdir.

Ömrün həyat, ya da ölüm prosesi deyə adlandırılması, bu mənada bir-birilə bu qədər dialektik bir əlaqəyə malik olduğundan elə də "əhəmiyyətli" deyil. Bu münasibət bizi, insanın özünə aid bu yaşam,ölüm prosesinə nə qədər müdaxilə hüququnun olub olmadığı müzakirəsinə aparır.

İnsan inkişafını tamamlayıb özünüidarəetmə qüdrətinə sahib olduqdan sonra, onunla bağlı istisnasız hər cür qənaətdə olabilmə haqqına qovuşduğu kimi, bu səlahiyyətlərini və gücünü öz həyatı barədə ən yüksək səviyyədə istifadə edəbilmə vəziyyətində də olmalıdır. Həyat mübarizəsi, həyatda qalmaq qədər o həyatın mümkün olduğu qədər yaxşı getməsi üçün verilir. Bu, keyfiyyətli bir həyat axtarışı deməkdir. Keyfiyyətli həyat axtarışı davamlıdır. Bunun kəsilməsi üçün ölüm olması lazım deyil. Yoxsulluq, əlillik və ya sağalmaz xəstəlik keyfiyyətli həyatın

ya da həyat axtarışının sonunu gətirə bilər. Bu halda, belə bir həyata son vermək istəyi və iradəsinin ortaya çıxması, təəccüblü deyil.

Ölümün mütləqliyi faktı, həyatın keyfiyyətli yaşanması lazım olduğu düşüncəsi və nəhayət insanın muxtariyyəti anlayışı, bir-birini tamamlayan bir yanaşma bütövlüyü içində, evtanaziya mübahisələrində günümüz baxımından bir tərəfi təşkil edir. Digər tərəfdən, həyata, ilahi, ya da mütləq bir qiymət verən, ölümü müstəqil və mücərrəd bir fakt olaraq göstərən, insanı da bu çərçivədə iradəsindən asılı varlıq kimi təsvir edənlər, digər tərəfi təşkil edir.

Evtanaziya barəsindəki etik mübahisələri iki ana başlıq altında toplamaq lazımdır. Məsələyə mənfi yanaşan görüşləri, həyatın toxunulmazlığı, müsbət yanaşanlar isə, həyatın keyfiyyəti tezisi ətrafında qruplaşdırmaq mümkündür.

1.2 Evtanaziyaya sosial-psixoloji və tibbi yanaşma

Həyatı toxunulmazlıq statusunda dəyərləndirən yanaşmalar da öz içlərində iki əsas qrupa ayrılır. Bir-birinə əsasən tənəhdən zidd olaraq qəbul edilən dini və dünyəvi düşüncə sistemləri evtanaziya məsələsində belə bir uyğunluq göstərir. Kəsişmə nöqtəsində, həyatın mütləqləşməsi adına insanın iradəsinin yox sayılması sözügedən mövzudur.

Dini görüşlərə əsaslanan həyatın toxunulmazlığı müqəddəsliyin qorunmasındadır. Həyatın müqəddəsliyi tezisində görə, ölməyə və həyata yeganə qərar verən Allahdır. Bu səbəblə insanın həyatı üzərində istədiyi kimi istifadə etmək hüququ yoxdur. İnsanın həyatla əlaqəsini kəsməyə çalışması Allaha qarşı çıxmaq mənasına gəlir. Evtanaziyayı rədd edən dini mənşəli düşüncə bu səbəblə öldürmə və intihara qarşıdır. Laisizmi müdafiə edənlərin evtanaziyaya qarşı olmalarında əsas səbəb, həyat haqqını mütləq, toxunulmaz və imtina edilməz haqq olaraq dəyərləndirmələrindən irəli gəlir.

Dini yanaşma

Müsəlmançılıqdan, Protestantlığa, Pravoslavlıqdan Krişnaya qədər 35 etiqad və dinin 22-si aktiv evtanaziyaya, 7-si həm aktiv, həm də passiv evtanaziyaya qarşıdır.

Xristianlıq, Yəhudilik, İslam kimi digər tək allahlı dinlərə görə, həyat insanlara Allah tərəfindən verilmişdir. Bu səbəbdən geri almaq hüququ da Ona məxsusdur. Həyatın dayandırılması anını müəyyən edəcək olan yalnız Allahdır. Onun təyin edəcəyi ana qədər insan həyatını davam etdirmək məcburiyyətindədir. Tale kimi tanınan və insan iradəsindən asılı bu prosesi təsir etmək üçün insanların müdaxilə gücü məhduddur. Bu sərhədləri də təyin edəcək olan yenə Allahdır. Bu sərhədlərdən ən önəmlisi insanın insan həyatına qarşı əmanətləridir. Bu barədə Allahın xaricində nə insanın özü, nə də bir başqa adam söz sahibi ola bilməz. Bir həyata son vermək, açıq şəkildə Allaha qarşı çıxmaqdır.

Xristianlıq və İslamiyyətin evtanaziyaya qarşı olmasının başqa bir səbəbini də əzab çəkməyə dözmə zərurəti yaradır. Əzab çəkmək də eynilə həyatın digər həqiqətləri kimi dözülməsi lazım olan hal kimi qiymətləndirilir. Zövq almaqla yanaşı həyatın acı çəkməyi də əhatə etdiyi, bunun inkar edilməsi halında Allaha qarşı çıxacağı güman edilir. Əzab çəkmək, bir növ təmizlənmə, sonsuz bir rahatlıq üçün hazırlıq kimi də səciyyələndirilir.

Şərq dinlərində bütün həyatlar müqəddəs və bərabərdir. Buddistlər insan həyatına göstərdikləri hörməti digər canlılar üçün də göstərir. Şərq dinlərinin çoxunda evtanaziya qəbul edilməzdir. Məsələn, Buddizm, əzabın insanın ruhunu təkmilləşdiriləcəyinə inandığı üçün evtanaziyaya qarşıdır.

İnsan həyatının müqəddəsliyindən irəli gələn dinlərin gətirdiyi toxunulmazlıq qadağası mütləq deyil. Xristianlıq əvvəllər müharibədə öldürməyə və edama qarşı dövlət dini olandan sonra bu istisnaları qəbul etmişdir. İslam dini də eyni növdən öldürmələri qadağan etməmişdir.

Hər iki dinə görə də öldürmə qadağasına istisna gətirilməsi, ölümü haqq etdiyi düşününlərin məsum kimi göstərilməməsindən ötürüdür. Müqəddəs kitablarda özünümüdafiyyə də öldürmə qadağasının bir istisnası olaraq yer verilir. Məsum insanı öldürməmək münasibətinin nəticəsi, müharibədə və edam cəzası tətbiq etməsində öldürmə qəbul olunarkən, evtanaziya və aborta qarşı çıxılmışdır. Təbii olaraq heç bir səbəbdən bəhs edilməyəcək rüseymin ortadan qaldırılması ilə xəstə və ya şikəst birinin əzablarına son vermək üçün öldürülməsi, həyatın müqəddəsliyinə açıq şəkildə zidd görülərək qadağan olunmuşdur.

Xristianlıq

Evtanaziya ilə bağlı din dairələrinin münasibətində heç bir fərqlilik yoxdur. Xristianlıq dünyasının ruhani lideri sədrliyində toplanan 5 May 1980-ci il tarixli II.Vatikan Ümumdünya Konsulların Tərkibində evtanaziya ilə nəşr olunan bəyannamədə bu fikirlərə yer verilir ¹¹:

"İnsan həyatı bütün yaxşılıqların əsasıdır və insanın hər fəaliyyətinin və bütün cəmiyyətin lazımı vəsait və şərtidir. Bir çox insan həyatı müqəddəs bir şey kimi qavrayır və heç kimsənin həyatını öz razılığı ilə yox etməməsi lazım olduğu fikrini daşıyır. Ancaq möminlər yaşamağı daha böyük bir şey olaraq açığı, Allah sevgisinin bir hədiyyəsi olaraq qəbul edir ki, insanlar bu hədiyyəni mühafizə etmək və səmərəli qılmaqla borcludur."

Bu bəyanatla bir daha: günahsız insanların həyatlarına nəzərdə tutulmayacağı, hər kəsin həyatını Tanrının planlarına görə rəhbərlik etmək məsuliyyəti altında olduğu və birinin öz ölümünə səbəb olması və ya intihar etməsinin, adam öldürmək qədər yanlış olduğunun altı cızılır.

Evtanaziyanın, dözülməz əzab çəkən xəstələr baxımından olsa belə qəbulu Xristian fəlsəfəsinə yaddır. Əzab çəkməyin və xüsusilə də həyatının son anlarında

---

¹¹ Vatican Concil II Vol 2: More Post Concilior Documantes. MN. 56321, 1982, Bölüm 112, s.510-517; Mətn üçün Gula, R, Euthanasia-Moral and Patoral Perspectives, New York, 1995 Hare, Moral Thinkin; Its level, Method and Point. Oxford.1981

hiss edilən iztirabın Tanrının insanı qurtuluşa çatdırmasında xüsusi bir mənə var. Bu vəziyyət İsanın göstərdiyi müqaviməti paylaşma və onun Tanrının iradəsinə itaət etməkdə fədakarlığı ilə inteqrasiya mənasını daşıyır. Ancaq çəkilən acıları bir az olsun dindirmək üçün Papa Pius XII: "Başqa əlac yoxdursa və əgər mövcud şərtlərdə digər dini borcların yerinə yetirilməsinə mane olursa dərman istifadəsinə icazə var" deməkdədir.

Xristianlıqda ölmə haqqı şərəfli şəkildə və əmin-amanlıq içində ölümü qarşılama haqqıdır. Hər kəs öz sağlamlığını qorumaq və bunu başqalarından da istəməkdə borcludur. Özləri də başqalarının həyatlarını eyni dəqiqliklə gözləmək vəziyyətindədir. Vəzifəsi xəstəyə baxmaq olan insanlar lazımlı və yararlı bütün çarələri tətbiq etməlidir. Ancaq fəvqəladə çarələri tətbiq etmək məcburiyyətində deyillər.

Yenə yuxarıda xatırladığımız bəyannaməyə görə: 1-Başqa bir çarə olmamışsa, xəstənin razılığını almaq şərti ilə ən qabaqcıl tibbi texnikalara (sınaq mərhələsində olsa belə) müraciət etmək mümkündür. 2-Razılığını almaq şərti ilə xəstənin səhhətində irəliləyiş olmadığı təqdirdə müalicəyə son verilə bilər. 3- Şəxs qeyri-adi müalicə qəbul etməyib, sadəcə, normal olaraq aparılması lazım olanları tələb edərək, ailə və cəmiyyətə xərc qoymaq istəməyə bilər. 4-Ölüm mərhələsindən, dözülməsi çətin bir həyatdan gedirsə söhbət, insan özünə tətbiq olunan müalicəni rədd edə bilər.

Xristianlıq fəlsəfəsi ümumiyyətlə həyatın müqəddəsliyi tezisini mənimsəməklə bərabər, ölüm həddinə gələn şəraitdə ağır və dözülməz müalicəyə son verilməsini təhlükəli hesab eləmir. Bu, passiv evtanaziyanın qəbul edilməsi deməkdir. Aktiv və passiv evtanaziya arasındakı bu fərqi əslində Xristianlıq dininin bir ziddiyyəti kimi görmək olar.

İslamiyyət

İslam da həyatın müqəddəsliyinə "məsum insan" yanaşmasından baxır . Digər hallarda insan başqaları tərəfindən öldürülməmək haqqını öz yanlış davranışı ilə itirmiş olur. İslam dini insanı və buna görə də insan həyatını fəlsəfəsinin əsasına qoyur. Quranı Kərimdə mövzuya dair bir çox ayə vardır:

"And olsun ki,biz insanoğlunu şərəfli etdik, onların quruda və dənizdə gəzməsini təmin etdik, təmiz şeylərlə onları ruziləndirdik, yaratdıqlarımızın bir çoxundan üstün etdik". (İsra Surəsi, 70-ci ayə)

İslamda qanuni müdafiə, döyüş halı ilə qanuni bir səbəb olmadıqca birinin həyatına son verilməsi və intihar yasaqdır. İslama görə qəsdən adam öldürmək də yasaqdır:

"Kim bir inananı haqsız yerə qəsdən öldürsə cəzası cəhənnəmdir." (Nisa Surəsi, 93-ci ayə)

"Hər kim bir kimsəni haqsız yerə öldürəcək olursa, bütün insanları öldürmüş kimi olur. Hər kim də bir kimsənin canını qurtarmış olsa, bütün insanların canını qurtarmış sayılır". (Maidə Surəsi, 32-cu ayə) ¹²

Özünü öldürmə qadağasının ayələrə əks olunduğu bəzi nümunələr belədir:

"Özünüzü öldürməyin." (Nisa Surəsi, 29-ci ayə)

"Hər kim həddini aşaraq, haqsızlıq edərək bunu (özünü öldürsə) görərsə, biz onu cəhənnəm oduna atacağıq. " (Nisa Surəsi, 30-cu ayə)" ¹³

İslam uşaqların öldürülməsinə də qarşıdır.

---

¹² Orhan Hançerlioğlu, İslam İnancları Lügəti, 3.b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000 s.233

¹³ Hançerlioğlu, İslam İnancları Lügəti s.199

"Uşaqlarınızı yoxsulluq ucbatından öldürməyin. Onların da sizin də ruzisini verəcək olan bizik. Allahın haram buyurduğu cana qiymayın." (Ənam Surəsi, 151-ci ayə) ¹⁴

İnsanın özünü müdafiə edərkən bir başqasını öldürməsi Xristianlıqda və İslamda qanuni qəbul edilir. Xristianlıq passiv evtanaziyanı qəbul edərkən İslam hər bir forma və şəraitdə evtanaziyanı rədd etməkdədir. Hətta İslamda ölüm arzusu belə günahdır.

Dünyəvi münasibət

Həyata təbiət və cəmiyyət mənbəli bir dəyər yüklənmişdir. Orta əsr ərzində kilsənin təsiri altında olan fəlsəfə, elm və hüquq sahəsində intibahla birlikdə baş verən proseslərin təsirini göstərməsi üçün inqilablar yolu ilə, dünyəvi dövlət strukturlarının meydana çıxması tələb olundu. Dinin təsirinin qırılması ilə hüquq mənbəyini ağılda tapmışdır. Bunun nəticəsində intihar edənə qarşı cəzalar hüquq sahəsindən təmizlənməyə başlayıb. Amma evtanaziya kimi intihara oxşayan mövzular qadağa çərçivəsində qalmağa davam etmişdir.

Bu prosesə istinad qəbul edilən təbii hüquq doktrinasına görə, insanların doğulduğu andan toxunulmaz və geri verilməz haqları olduğu qəbul edilmişdir. Bu hüquqlar içərisində həyat haqqı ən fundamental hüquqdur. Digər bütün hüquqlar ancaq həyat haqqı ilə bir məna qazanır. Həyat haqqı üzərində insanın özü də daxil olmaqla heç kim qənaət haqqı yoxdur. "Yüksək" keyfiyyətdəki bu haqq, funksional baxımdan ilk növbəli və tam bir forma kəsb edir.

Yaşamaq hüququnun bu xüsusiyyətləri təbii fakt mövqeyində olmasından irəli gəlir. Bu mövqeyi ilə fərdin digər hüquq və azadlıqlarının subyektivi olması, bu hüququn qorunmasının prioritet və əhəmiyyətini ortaya qoyur. Dövlətlər, sadəcə

---

¹⁴ Hançerlioğlu, İslam İnancları Lüğəti, s.233

insanların ölümünə səbəb olmaqdan çəkinmək öhdəliyi deyil, onların həyatlarını qorumaq məsuliyyəti ilə yüklənmiş vəziyyətdədirlər.¹⁵

Laisizm¹⁶ görə həyatın toxunulmazlığı tezisi, insanın təbiətdəki digər canlılara görə fərqli xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Bunun səbəblərini insanın düşünən, iradəli dolayısıyla dəyər yaradan quruluşuna bağlayırlar. İçindəki bütün varlıqlarla birlikdə təbiətin qorunması üçün ilk növbədə insana ehtiyac vardır. İnsan həyatı bu səbəblə əzizdir, müqəddəsdir. Doğuşdan gələn bir sıra haqqı var ki, ən başında olan yaşayış hüququ, təhvil verilə bilməyən, toxunulmaz, əvəzolunmaz xarakterik xüsusiyyətlərin prioritetidir.

Bütün bu səbəblərlə, həyat hüququna insanın özünün müdaxiləsi də qəbul edilməzdir. Başqa bir sözlə, həyat hüququ, insanın öz qənaətinə buraxılmayacaq qədər əhəmiyyətli bir haqq kimi qiymətləndirilir. İntihar, tibbi təcrübələr, orqan ianəsi və satışı kimi evtanaziyaya da şəxsin razılığı olsa da həyatın toxunulmazlığını müdafiə edənlər qarşı çıxırlar. Dünyəvi dünyagörüşü içərisində, insanın öz həyatından imtina etmə hüququnun olmadığı, cəmiyyətə qarşı vəzifələri olduğundan yola çıxılaraq da irəli sürülür.

Evtanaziyaya tibbi yanaşma

Həyatın toxunulmazlığı, ya da bir başqa ifadəylə həyatın müqəddəsliyi tezisi, həyata, hüququnun digər bütün hüquqlardan öndə gəldiyini, üstün və prioritet olduğunu, habelə vazkeçilməz bir mövqedə yerləşdiyini mərkəzinə alarkən, həyatın keyfiyyəti tezisi, əsas olaraq həyatın daşdığı məna üzərində dayanır.

İnsan həyatının keyfiyyətini və vaxtını təyin etmədə söz haqqı, XX əsrin ikinci yarısından etibarən, həyatın müqəddəsliyi ilə bağlı klassik yanaşmanın yerinə keçmişdir. Məntiqə faydalı olan bu yanaşma, həyatın keyfiyyəti üzərində dayanaraq evtanaziyanı müdafiə edir.

¹⁵ İbrahim Kaboğlu, Azadlıqlar Hüququ, 1.b., İstanbul, Afa Yayınları, 1993, s. 154.

¹⁶ Dünyəvilik və ya laisizm (Fransızca: Lacisme; Dövlət idarəçiliyində hər hansı bir dinin istinad alınmamasını və dövlətin dinlər qarşısında tərəfsiz olmasını müdafiə edən prinsip.

İslahat dövründə Katolik kilsəsinə qarşı narazılıq hər yanı bürümüşdü və kilsə artıq həqiqət insanının nümayəndəsi sayılmırdı. Kilsənin cəmiyyətlə bağının getdikcə zəiflədiyi bu dövrdə geniş xalq kütlələrinin artıq təsəllini özlərində axtarmağa başladığı görülməkdədir. Həyatın maddi həqiqətləri ilə məşğul olmağa, bunları kəşf etməyə başladı. Dəyərlər sistemi yenidən təsvir edilirdi. Cənnət və başqa dünya inancında meydana gələn sarsıntı insanların mövcud həyatdan gözləntilərinə təsir etdi.

Başqa həyatın olduğuna dair inancın ortadan qalxdığı halda, əldə olan yeganə həyatın keyfiyyətli olmasının lazım olduğu fikri daha çox önəm qazandı. İntiharın təkrar qanuni görülməyə başlanması bu inkişafın məhsuludur. İntihar, evtanaziyaya qarşı çıxış arqumentləri ilə lənətlənən bir faktdı. Bununla bərabər bu dövrdə evtanaziyaya hələ də dözümlülük göstərilməməsi sözügedən mövzu olmuşdur. Bu vəziyyət, evtanaziyanın intihardan fərqli olaraq, digər şəxs və ya şəxsləri ölmə,öldürmə felinin içinə daxil etməsindən irəli gəlir. Hər nə qədər şəxsin, ya da hüquq, səlahiyyət sahibi yaxınlarının iradəsi dövrdə olsa da qarşı fikirdə olanlar üçün vəziyyət dəyişmir.

Həyatın keyfiyyəti tezisini müdafiə edənlər (fərqli mənbələrdən çıxış edərək bu tezisi inkişaf etdirən Ceyms Rachels və Ronald Dworkin), toxunulmazlıq, müqəddəslik tezisindən tərəfdar olanların əksinə, adətən tək bir xətt üzərindən yerimək vəziyyətindədir. Dini görüşlərdən hər hansı bir şəkildə qidalanmaları sözügedən mövzu deyil. Din xadimlərinin mövzu ilə bağlı müqəddəs kitabları istinad göstərərək verdikləri şərhlər isə uyğun gəlir.

Mövzu ilə bağlı elmə əsaslanan fikir, həyatın keyfiyyəti tezisini, əks yanaşmanın tənqidi üzərindən formalaşdırmışdır. Bu barədə Rachels, həyatın müqəddəsliyi fikrini müdafiə edənlərin irəli sürdüyü, həyata müdaxilənin Tanrının hakimiyyətinə müdaxilə olduğu iddiasını dini düşünür, Fletçer həyatı məhv etmək qədər həyatı qorumağa cəhd etmənin də həyata bir müdaxilə olduğu ilə cavab verir. Buna görə

də həmin məntiqdən yola çıxdığı təqdirdə bunun da Tanrının hakimiyyətinə müdaxilə sayılmalıdır fikrini bildirmişdir.

Rachels, "evtanaziya əgər bir insanın nə qədər yaşayacağını təyin etmə hüququnun yalnız Allaha aid olduğu qanunundan əsaslanaraq qadağan olunursa, həyatı xilas etmək və ya uzatmağa çalışmaq da eyni səbəblə qadağan olunmalıdır" deyir. Həyatın müqəddəsliyini müdafiə edənlərin irəli sürdüyü digər bir səbəb də məlum olduğu kimi, əziyyət çəkməyin Tanrının sisteminin bir hissəsi olmasıdır. Rachelsin buna cavabı da, eyni məntiq çərçivəsində "hər cür sakitləşdirici vasitə olan dərmanın da qadağan edilməsi vacib" dir demişdir.

Dworkin evtanaziyayı fərdi muxtariyyət çərçivəsində ələ alaraq, muxtariyyət və şərəf haqları ilə əlaqələndirmişdir .

Həyatın keyfiyyəti tezisində əsaslarında, bir şeyin fiziki varlığı qədər zehni varlığının da əhəmiyyətli olduğu anlayışı var. İnsanın maddi və mənəvi dünyası bir bütündür. Şüuru olmayan insanın öz-özünə, təbii olaraq bəzi hüquqlara malik olması artıq bir şey ifadə etməyəcək. Bununla yanaşı, əlbəttə ki, fiziki həyatı olan və ağrı hiss edən varlıqların bunu aradan qaldırmaq istəmələri qədər təbii bir hal da yoxdur.

Fərdin təbiətdə obyekt deyil, subyekt olduğu, var olan ən mühüm cəhətinin ağı olduğu, ağılı istifadə etməsi sayəsində sahib olduğu təbii hüquqlarıyla ancaq bir məna ifadə edə bilər. Bu həyatın keyfiyyəti tezisində xarakterik xüsusiyyətidir. Bu cizgilərin kəsişdiyi nöqtədə "muxtariyyət hüququ" ortaya çıxır. Muxtariyyət olaraq da adlandırılan, şərhini, insanın öz müqəddəratını təyin etmə olaraq edə biləcəyimiz bu haqq, "həyatın toxunulmazlığı" anlayışını bu çərçivədə şərh edir.

Dworkinin, muxtariyyət hüququyla yanaşı sözünü etdiyi digər bir anlayış da şərəf haqqıdır. İnsanlıq şərəfi, həyatın əsil dəyərlərinə hörməti ifadə edir. Ləyaqət hüququ, insanın hər şeyə baxmayaraq özünə hörmətini itirmədiyi şəraitdə yaşaması deməkdir. Bu, təbiidir ki şərəfsiz şərtlərə qatlanmamaq hüququnu da əhatə edir.

İnsanın özü-özünə hörmətini itirməsi və şəxsiyyətsizləşdirilməsindən daha ağır bir vəziyyət yoxdur. Bunun fiziki işgəncələri aşan ölçüdə dağıdıcı təsiri olduğu danılmazdır .

Həyatın keyfiyyəti tezisini müdafiə edənlər, aktiv və ya passiv evtanaziya tətbiqinin müxtəlif hüquq sistemlərində qanuni hala gəlməsinə nail olublarsa da, bu vəziyyət hələ son dərəcə yetərsiz ölçüdədir . Bunun ictimai tərəqqi və inkişafı sıx bağlı olduğu tarixi proses içərisində görülür. İnsan, həyat haqqında tam bir azadlıq əldə etmədən ölmə haqqında tam bir azadlıq əldə edə bilməyəcək.

1.3 Evtanaziyanın etik aspektləri

Bu sahədəki mübahisələrdə, əsasən, etik dedikdə əxlaq başa düşülür, yəni etika sözünün əvəzinə əxlaq sözü istifadə edilir. Lakin bu iki söz bir-birində fərqli mənalara gəlir. Evtanaziya hərəkətinin etik miqyasını anlamaq üçün əxlaq ilə etik arasındakı ayrılıq- seçkiliyi yaxşı anlamaq lazımdır. Əks halda məsələ etik deyil əxlaqi ölçüdə təqdim edilmiş olar ki, bu hal məsələnin həllində işin içindən çıxılmaz şəkllə gələ bilər. Bundan başqa, etika ilə əxlaq anlayışı arasındakı fərqi anlamaq evtanaziya və onun kimi bir çox məsələlər barəsində daha açıq fikirləşməyə məcbur etməyimizə yardımçı olacaqdır. Buna görə əxlaq anlayışı ilə tam olaraq nələrin nəzərdə tutulduğunu, əxlaqın hansı mənalarda istifadə edildiyini araşdırmaq lazımdır.

Əxlaq anlayışı cəmiyyət içərisində müxtəlif sahələrdə və hallarda istifadə edilir. Məsələn, "cəmiyyət əxlaqının pozulduğu" (var olan cəmiyyətdə etibarlı əxlaq qaydalarına harmoniyada meydana gələn çətinliklər nəzərdə tutulur.) Məsələn, böyüklərə edilən hörmətsizliklər və ya "əxlaqa zidd verilişlərin çoxluğu" və ya "peşə əxlaqı" (müəyyən bir peşəylə və xüsusilə də birbaşa insanla bağlı olan peşələr də həkimlik, müəllimlik kimi əməl olunması lazım olan davranış qaydaları nəzərdə tutulur) kimi əxlaqlardan söz açılır.

Bütün istifadələrdə əxlaq dedikdə dilə gətirilən şey insanlararası münasibətlərdə insanların əməl etməli olduqları hərəkətlərdir. Əxlaq dedikdə nəzərdə tutulan şey, insanlar arasına münasibətlərdə insanların tabe olmaları gözlənilən, aparılması və ya edilməməsi lazım olan hərəkətlərdir. Başqa sözlə, müəyyən bir qrupda ümumiyyətlə yaxşı ya da pis sayılan hərəkətlərdir.

Yəni əxlaq konkret bir halda və zamanda aid olan dəyərlərdir. Vəziyyət belə olduqda eyni hərəkət üçün fərqli zamanlarda fərqli qiymətləndirmələr edilə bilər. Buna görə də əxlaqın nisbi olduğunu söyləmək səhv olmayacaq.

Göründüyü kimi, etika və əxlaq anlayışları ilə bağlı tarixdən bu yana bir iğtişəş var. Filosoflar, ya da bu sahə ilə məşğul olan adamlar çıxışlarında əxlaq və etikanı eyni və ya oxşar mənalarda istifadə etmişlər. Lakin bu iki anlayış kök olaraq birbirindən fərqlidir.

Evtanaziya müdafiəçilərinin və ona qarşı çıxanların fikirlərini tədqiq etdikdə qarşımıza mühüm bir problem çıxır. İnsan üçün əhəmiyyətli olan hər nə bahasına olursa olsun, canlılığı davam etdirməkdirmi, yoxsa keyfiyyətli həyatdır? Məhz evtanaziyaya yönəlmiş mübahisələr tam da bu məqamda sözügedən mövzudur.

Son illərdə evtanaziya, bir çox ölkələrdə diqqət mərkəzində olarkən, mübahisələri də bərabərində gətirmişdir. Bu vəziyyətin səbəblərindən biri, tibb elminin olduqca inkişaf etməsi və insan həyatının tibb vasitəsilə uzadıla bilməsidir. Buna görə də insanlar evlərində ailələrin yanında deyil, xəstəxanalarda tək başlarına ölürlər. Bir başqa səbəbi isə, insanların həyat hüquqlarının yanında ölmə hüquqları ilə də məşğul olmasıdır. Çünki insanlar necə ki, həyatda öz hüquqlarından istifadə edib bu haqqa kimsənin toxunmasına icazə vermirlərsə, eyni şəkildə ölümü də bir haqq olaraq görüb yeri gələndə bu hüquqdan istifadə etmək istəyirlər.

Evtanaziya nə üçün müzakirə edilən və nə üçün tibb etikasına daxil edilən ələ alınır? Tibb elmində meydana gələn hər bir inkişaf, istər tibb elmi üçün lazım olsa digər elmlər üçün bir çox sualı ağıla gətirir. Bu səbəblə evtanaziya, ağıla gələ biləcək bir

çox sahə ilə (məsələn ,iqtisadiyyat,siyasət, tibb, hüquq, fəlsəfə vəs.) bağlıdır. Bu sahələrin hər biri ilə ayrı-ayrılıqda marağının olmasının səbəbləri vardır. Ancaq insanların evtanaziya tələblərinin altında yatan ən əsas səbəb çəkdikləri "iztirab" təşkil edir. İztirab insanlara dözülməz ağrı verir. Elə, evtanaziya xəstənin iztirablarını dindirməyən tibbin qarşısına xəstədə yeganə qurtuluş kimi ölümü bir variant olaraq açır. Amma bu seçim də yenə tibb sahəsi içində qalır. Daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, etika, insan hərəkətlərində və seçimlərində özünü göstərməkdədir. Burada da insan bir seçim edəcəyinə görə evtanaziya tibbdə etik problemlərin içərisində müzakirə edilir.

İnsanın evtanaziya həyata keçirilməsi istiqamətindəki istəyinin təzyiqlə, təhdid, səhv, hiylə və çatışmayan maarifçilik nəticəsində verilməmiş olması lazımdır. Bu barədə son dərəcə ehtiyatlı və diqqətli olunmalıdır.

Könüllü evtanaziyaya qarşı çıxanlar, xəstənin gerçək istəyinin yarana bilməsinin maddi şəraitinin olmadığını irəli sürməkdədirlər. Əsas olaraq: çəkdiyi iztirabların yüngülləşdirilməsi üçün verilən narkotik dərmanların təsiri altında olan xəstənin məntiqli və doğru qərarlar verməyəcəyini deyirlər. Ağrının və narkotikanın istək üzərindəki təsiri diqqətəlayiq əhəmiyyətdə bir etiraz olaraq görülməlidir.¹⁷

Ancaq xəstə həyatının digər sahələrində məqbul qərarlar ala biləcək durumdadırsa bu hal muxtariyyət hüququna malik olmaq deməkdir. Əzab və narkotikanın təsiri altında olması bu vəziyyəti dəyişdirmir. Onsuz da çəkməkdə olduğu dözülməz əzab və iztirablar üzündən belə bir qərar alır. Xəstənin yaşadığı əzab çəkməsi səbəbiylə belə bir qərar verməsi muxtariyyət hüququna zidd deyil. Bu barədə iradları qarşısını almaq üçün, psixiatrik rəyi olmadan xəstəylə bağlı evtanaziya qərarı alınmasına yol verilməməlidir.

---

¹⁷ Yale Kamisar, "Some Non-Religious Views Against Proposed 'Mercy Killing' Legislation" (Bəzi dini olmayan yanaşmaların əleyhinə təklif olunan " Mərhəmətli Qətlin " Qanunvericiliyi " Minnesota Law Rev., May 1958, V.42, N.6, s. 985-990; d. Alan Shewmon, "Active Voluntary Euthanasia: A Needless Pandora's Box", Issues In Law and Medicine, (Winter) 1987, V.3, N.3, s.230-231

Həkimlər xəstələr üzərində mühüm təsirə malikdir. Xəstə son dərəcə zəif dövründə həkiminə sığınmışdı və ona böyük etimad göstərir. Həkim həll edə bilmədiyi bir problem qarşısında və ya qüsurlu olmaq üçün evtanaziya təklif edə bilər. İnancları istiqamətində xəstənin evtanaziya qərarı verməsini təmin edə və ya mane ola bilər. Xəstənin vəziyyətini şışirdib, əzab çəkməsinə mane olmaq istəyə bilər. Bu iradlar həkimin xəstəni məlumatlandırması ilə bir ölçüdə aradan qaldırmağa çalışırlarsa da evtanaziya qərarı verilərkən xəstənin psixiatrik yardım alması və ikinci bir həkimin də rəyinin alınması lazımdır.

Ailə, qohum və yaxınlar da bilərək və ya bilməyərək xəstənin istəyi üzərində təsir edə bilərlər. Bəzi ölkələrdə, xəstələr ailələri üçün əhəmiyyətli maddi yük yaradır. Səhiyyə təminatının yetərli olmadığı şəraitdə, vəziyyəti evtanaziyaya əlverişli xəstələrlə bağlı veriləcək qərarlar mübahisəli hala gəlməkdədir.

Bu vəziyyətin zərərini minimuma endirmək, səhiyyə və sosial yardım xidmətlərinin gücləndirilmədiyi hallarda olduqca çətindir. Buna qarşı xüsusi olaraq vəziyyəti "sağalmağı mümkün deyil" çərçivəsində qiymətləndirilən xəstələr üçün: başda dövlət olmaq üzrə, sığorta qurumları, şirkətlər, bahalı olduğu üçün evtanaziya tərəfdarı bir mövqe içində hərəkət edərək xəstənin istəyi istiqamətində təsir göstərə bilərlər. Səhiyyə təminatının olmadığı ölkələrdə bu təhdid artıqlaması ilə var.

Könüllü evtanaziyaya yönəldilən tənqidlər

Qarşı çıxanların əsas gətirdikləri səbəb, qanuni hala gəlməsi halında haqqın sui-istifadə olunma ehtimalının yüksək olmasıdır. Görüləcək tədbirlər və ya təminat mexanizmləri ilə vəziyyətin dəf edilib edilməyəcəyi müzakirə edilir. Burada riskin digər təməl haqların istifadə edilməsindən irəli gələn risklərdən daha böyük olub olmadığı qiymətləndirilir.¹⁸

---

¹⁸ Margaret Pabst Batin, *The Least Worst Death, (Sonunda Pis Ölüm)* (Essays in Bioethics on the End of Life), Oxford University Press, New York, Oxford, 1994, s.163-165

Könüllü evtanaziyaya yönəldilən əsas iradlardan biri; Bu vəziyyətdəki xəstələrin qərarına təsir edən amillərin (çəkilən əzablar və alınan yüksək dozada narkotik dərmanlar və s.) azad iradəni şikəst etdiyi, bu səbəbdən də veriləcək qərarın etibarlı sayılmamasının lazım olduğudur. İrəli sürülən bu tezisə görə xəstənin özünüidarəetmə gücünün ortadan qalxma ehtimalı yüksəkdir.

Səthi olaraq baxıldığında haqlı qəbul edilən bu görüş, bəzi hallar üçün qəbul edilə biləcək istisnaları ümumiləşdirir. Halbuki, yüksək dozada dərmanın verilmədiyi və ya müdaxilənin təsirli olmadığı anların seçilməsi mümkün ola biləcəkdir. Bu halda bir çox xəstənin əməliyyatlar üçün verdiyi razılıq müzakirə edilir vəziyyətə gəlir. Çəkilən əzablar isə xəstənin obyektiv vəziyyətidir və qərarında bu vəziyyətin rol oynamasından daha təbii bir şey ola bilməz. Əksinə, o vəziyyəti dərk etməsi mümkün olmayan üçüncü şəxslərin onun adından qərar verməsi qəbul olunan, ya da sadə bir fakt deyil.

Son illər içərisində texnologiyadakı sürətli irəliləyiş və farmakologiyada parlaq hadisələr, daha əvvəllər qeyri-mümkün hesab edilən tibbi dəstəyin olmasını mümkün hala gətirmişdir. Ancaq bu imkanların nə vaxt və nə şəkildə istifadə ediləcəyi barədə etik münasibətlər tam aydınlaşdırılmamışdır. Xüsusilə maliyyə resurslarının sağlamlıq siyasətlərinin təsir göstərdiyi ölkələrdə bu halın xəstələrin evtanaziya qərarına mənfi istiqamətdə təsir göstərəcəyi aydındır. Halbuki evtanaziya, sosial və iqtisadi səbəblərlə müalicə və xidmətin qurulmamağından deyil, tibbin yetərsiz qalması səbəbi ilə gündəmə gələn azad bir seçimdir.

Könüllü evtanaziyaya yönəldilən ən ciddi etirazlardan biri də həkimin diaqnozda səhv edə və müalicədə istifadə edilən yeni dərmanların olma ehtimalıdır. Diaqnozu təyin edən həkimin digər bütün müdaxilələrdə olduğu kimi ölümcül xəstəliklərin diaqnostikasında da xəta etmə ehtimalı var. Şübhəsiz, evtanaziyada qorunan fayda ilə müalicədə qorunan fayda arasında fərq vardır. Birincisində həyat üçün ikincisində ağrının qarşısının alınması və şərəfli ölüm üçün səhv etmə riski nəzərə alınır. Bu haqqı rədd etmək əvəzinə sıx tədbirlər görülməsi fikrimizcə daha uyğun

olacaqdır. Məsələn, bu məsələdə xətanın qarşısını almaq üçün assambleyanın qərarı qəbul oluna bilər. Bir neçə aylıq ömrü qalmış adamın tibdə gedən prosesləri ağrılar içərisində gözləməsindən söz etmək isə o qədər də məntiqli görünmür. Çünki yeni müalicə metodlarının tətbiqi illərlə davam edən araşdırmalar nəticəsində baş verir.

Bir digəri də evtanaziyanın tibdəki proseslərə mane olacağı etirazıdır. Müvəqqəti qayğı və ağrının idarə edilməsi ilə müalicə üçün axtarılan yeni yollar evtanaziya tələblərini azalda, ancaq alternativ ola bilməz. Evtanaziyanın leqallaşdırılması bu barədə araşdırmalara mane olmayacaqdır. Həyat hər zaman üçün əsl olandır. Könüllü evtanaziyanı isə keyfiyyətli həyatın yox olduğu anda insanın əl atdığı son çarə kimi qəbul etmək lazımdır.

Evtanaziyaya hüququnun yeni müalicə üsullarını tapmağa necə mane olduğunu da açıqlamaq çətindir. Bütün xəstələrin evtanaziyaya müraciətinin müdafiə edilməyəcəyinə görə tibbin məsələ ilə bağlı işlərinin axsamasından necə söz edilir? Qaldı ki, ağrının nəzarəti istiqamətində işlər yalnız "müalicəsi mümkünsüz" xəstələr üçün mü lazımdır?

Hippokrat andında hansı əsasla olursa olsun, həkim yardımıyla intiharın qadağan edilməsi o vaxtlarda bu cür əməliyyatların olduğunu göstərir. Bu gün evtanaziyaya qarşı olanlar Hippokrat Andının aktiv evtanaziyaya qadağanı irəli sürürlər: "*Nə ölümcül dərman istəyənsə belə bir məqsədli dərman verəcəyəm, nə də ölümünə səbəb olacaq bir məsləhət verəcəyəm*". (Hippokrat Andından)

Hippokrat andı, abort və əməliyyat kimi qadağaları da əhatə edir. Bu qadağaların həkimlər tərəfindən qədim dövrdə belə pozulması sözü gedən mövzudur.¹⁹ Mövzu ilə bağlı digər bir mühüm məqam, and mətni məsələsində baş verən "mənbə" ni müzakirə etmələridir. Hipokratın digər yazıları ilə and arasında ziddiyyətlər olduğu irəli sürülməkdədir . Bunun da arxasında həkimlik ixtisasının deontoloji normaları

---

¹⁹ Darrel W. Amundsen, "History of Medical Ethics: Ancient Greece and Rome" (Tibbi Etikanın Tarixi : Qədim Yunan və Roma) , Enclopedia of Bioethics, V.3 s.933

sivilisasiyanın çatdığı mərhələyə paralel inkişaf qət etmişliyi var. Evtanaziya kimi tibbi maraqlandıran hər hansı bir probleminin müzakirə edilməsində, Hippokrat andının istinad kimi istifadə edilməsi elmi meyarlara uyğun deyil.

Həyata hörmət tezisini irəli sürənlər də "dini qılınc" prinsipindən hərəkət edir. Buna görə, əzab çəkən xəstəyə evtanaziya həyata keçirilməsi, zərərli olmasa da doğru deyil. Çünki bir dəfə bir şəxs onun öldürülməsinə icazə veriləndə, ən təhlükəli qılıncı qəbul etmiş olarıq ki, bu qılınc bütün həyatları təhlükəyə salır.

Günahsız insanları birbaşa öldürməyə bir dəfə icazə veriləndə artıq qılıncın irəliləməsinə dayandırmaq mümkün olmaz. Bu vəziyyət bir dəfəlik belə istisna qəbul edilərsə sonra yeni "istisna"lar gələcəkdir. Könüllü evtanaziya sonra məcburi evtanaziyanın leqallaşdırılmasını gətirəcəkdir.²⁰

Bu görüş evtanaziyanı "cinayət" (bir günahsızın öldürülməsi) olaraq xarakterizə etdiyi üçün məsələni müzakirə edərkən gəlinən nöqtə, "ictimai qırğın" olur. Qılıncın irəliləməsinin dayandırmaqdan söz etməklə də ictimai iradə, ağılı tamamilə kənarlaşdırır, insanlara, xalqa etibar amilini sıfıra endirir. Belə ki, məsələ ilə bağlı qanuni tənzimləməyə yer verən ölkələrdə bu fikri təsdiqləyəcək heç bir hadisə baş verməyib.

---

²⁰ Joseph V. Sullivan, "The Immorality Of Euthanasia" in Beneficent Euthanasia, (Xeyir məqsədilə edilən evtanaziya " Evtanaziyanın Mənəviyyatsızlığı " ed. Marvin Kohl, Prometheus Boks pres, Buffalo, New York 1975, s.26,

II Fəsil. Evtanaziya :Onun növləri və hüquqi aspektləri

2.1 Evtanaziyanın növləri

Aktiv və passiv evtanaziya

Evtanaziyanın ayrıca tabe olduğu məqamların başında, ölümə səbəb olan işin müdaxiləli və ya müdaxiləsiz olması gəlir. Müdaxiləli hərəkətlə həyata son verilməsinə aktiv evtanaziya deyilir. Bu halda ölümü təmin edəcək tibbi üsullar bilavasitə istifadə edilir. Məsələn, xəstəyə yüksək dozada morfin və ya kalium xlorid verilməsi, tipik aktiv evtanaziya tətbiq etməsidir. Passiv evtanaziya isə müdaxiləsiz davranışla həyatın sona çatmasıdır. Həyat üçün lazımlı olan tibbi üsulların istifadə edilməməsi və ya kəsilməsidir. Aktiv evtanaziyada hərəkət (fel), passiv evtanaziyada isə hərəkətsizlik (tərk) ölümə səbəb olur. Aktiv evtanaziyada ölüm birbaşa məqsədi güdməkdə, passiv evtanaziyada isə dolaylı şəkildə nəzərdə tutulur.

Aktiv evtanaziya

Aktiv evtanaziyanın legitimliyinin²¹ mübahisə edilməsi günümüzdə qədər davam etmişdir. Bəzi müəlliflər şiddətli ağrıları olan, müalicəsi mümkünsüz xəstənin, istəməsiylə həyatının sona çatdırılmasını, əxlaqi davranış kimi qiymətləndirir və cəzalandırılmaması lazım olduğunu irəli sürürlər. Ancaq böyük əksəriyyət aktiv evtanaziyanın cinayət olmasının lazımlığını müdafiə etməkdədir.²² Bu fikir sahiblərinin bir hissəsi aktiv evtanaziyanın qəsdən adam öldürmə cinayətinə nisbətən daha yüngül cəza ilə cəzalandırılmasını təklif edirlər. Belə ki, müxtəlif

---

²¹ Qanuni olan; əhalinin əksər hissəsinin dəstəklədiyi; xüsusən siyasi qüvvələrin çoxunun qəbul etdiyi, beynəlxalq birləşmənin tanıdığı. Latınca “qanuni” deməkdir. Leqa” sözü ilə qohumdur

²² Mehmet Emin Artuk , “Evtanaziya”, Yargıtay Dərgisi(YD), S:3, 1992, s. 317-318

Kayıhan İçel, Füsün Sokulu Akıncı, İzzet Özgenç, Adem Sözüer, Fatih S. Mahmutoğlu, Yener Ünver, Cəza teoriyası, 2. Kitab, 2.b, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2000, s. 188-189

hüquq sistemlərinin fəal evtanaziya qarşındakı mövqeyi də bu istiqamətdə formalaşmışdır.

Aktiv evtanaziya tibb işçiləri tərəfindən də asan mənimsənilir. Belə ki, İngiltərədə edilən anketə cavab verən 346 həkimdən 235-i fəal üsulu rədd edərəkən, 72-si əmin olmadığını bildirmiş, sadəcə 13-nün fəal evtanaziya və ya intihara kömək etməyi qəbul etdiyi görülmüşdür. Məsələnin leqallaşdırılması ehtimalı halında belə 163 həkim rədd edəcəyini, 82-si bitərəf davranacağını bildirərəkən yalnız 63 həkim müsbət istiqamətdə danışıq açıqlamışdır.²³ Şapiro Hesabatında da fəal tətbiq etmədən yana olan həkim nisbəti, evtanaziyanın leqallaşdırılması halında belə 27.8%-i keçməməkdədir.

Passiv evtanaziya

Passiv evtanaziya, xəstənin həyatını davam etdirməsi üçün lazım olan tibbi dəstəyin heç təqdim olunmaması və ya geri çəkilməsidir. Passiv evtanaziyada həyat dəstəyi təqdim edilməyərək ölüm sürətləndirilir və xəstənin vəziyyəti təbii axarına buraxılır.

Passiv evtanaziya, ölüm səbəbi olaraq müalicənin verilməməsi və ya dayandırılmasından başqa, xəstənin sağlamlıq vəziyyətinin pis olması və normal gedişində müdaxilə edilmədən ölməsi sözügedən mövzu olduğu üçün daha isti baxılır.

Passiv evtanaziyanın hüquqa zidd olmasına baxmayaraq tez-tez tətbiq olunduğu iddia edilir. Amerikalı tədqiqatçı Levinsohnun Çikaqoda 250-dən artıq həkim və cərrah üzərində apardığı anket çalışmasında yönəltdiyi, "*Sizə görə həkimlər hazırda müalicəsi mümkün olmayan xəstəliyə tutulmuş yeniyetmələrə evtanaziya tətbiq etməkdədirmi?*" sualına cavab verən 156 həkimdən 61-i "bəli" demişdir.

---

²³ Letters Collins British Medicine Journal, (Britaniya Tibb Jurnalı) 1994, C:309, S.6952, s.52,

Həkimlərin evtanaziya mövzusunda danışqlarının qiymətləndirilməsi məqsədilə Ankarada keçirilən sorğu çalışması Türkiyədə də passiv evtanaziyaya daha isti baxıldığını göstərir. Bu işdə, tam olaraq doldurulan 1007 həkimə aid sorğu qiymətləndirməyə alınmışdır. Buna görə həkimlərin 75.3%-i yalnız həyat dəstəyinin kəsilməsini təsdiq edərkən, 55.2%-i aktiv və passiv evtanaziyaya müsbət baxmış, 26.1%-i isə evtanaziyanın intihar və cinayətlə bərabər olduğunu bildirmişdir.

Həkimlərin 23.7 %-i evtanaziya tətbiqini özünün qadir olduğunu söyləyərkən, 63.9 %-i qərarı və tətbiq etməyi qanun üzərinə götürərsə evtanaziyaya müsbət baxa biləcəyini bildirmişdir.²⁴

Passiv evtanaziya ölümün astanasında əzab çəkən xəstələrlə yanaşı koma vəziyyətində olan şəxslərə də tətbiq edilir. Koma halında olanlar üçün çəkilən əzab-əziyyətdən danışmaq mümkün olmadığı kimi ölümcül xəstəlikdən də söz edilə bilməz. Ancaq bu halda, həyatın mənasız, səlahiyyətsiz bir hala gəlməsi, keyfiyyətinin itməsi sözügedən olur.

Tibdə tətbiq olunan müalicə üsullarının sürətlə inkişaf etməsi daha əvvəllər ölümlə nəticələnəcək hallarda həyat müddətini uzatmağı mümkün hala gətirmişdir. Əslində indiki inkişaf etmiş tibbi texnologiya və müalicə imkanlarını nəzərə aldıqda, birinin ölümü az qala ancaq müalicənin kəsilməsi və ya həyata keçirilməməsi ilə mümkün olur. Koma vəziyyətində olan insan çox uzun müddət həyatı dəstək aparatına bağlı olaraq yaşayır.

İnkişaf etmiş texnologiya həyatı dəstəkləyə bilər, ancaq bu mərhələdə həyat anlayışı yenidən aydınlaşdırılmalıdır. Azərbaycanda həyat dəstəyinin kəsilməsi və ya həyatı dəstəkləyən müalicələrin başlanmaması anlayışları aydın işıqlandırılmamışdır. Evtanaziya anlayışı isə qəti olaraq qadağan edilmişdir .

---

²⁴ Yasemin Oğuz Selahattin Şenol, Halise Devrimci Özgüven, Meryem Arıkazan, Ali Rıza Özen, Şencan Ünal “Ankarada işləyən həkimlərin Evtanaziyayla bağlı fikirlərini müəyyənləşdirməyə yönələn bir anket çalışması”, 3P Psixiatriya Psixologiya Psixofarmakologiya Dərgisi 1996; C:4, S:3 EK, s.43-48

Passiv evtanaziyaya daha isti baxılmasının birinci səbəbi xəstənin ölmə hüququyla yanaşı, bədən bütövlüyünün də qorunduğu düşüncəsidir. İkincisi də aktiv evtanaziyanın passiv evtanaziyaya görə daha çox intihara yaxın görülməsidir.

Amerika Ali Federal Məhkəməsi 25 yaşında keçirdiyi qəza nəticəsində “bitkisəl” həyata daxil olaraq bu prosesdə süni qidalanan Nancy Cruzanın qidalanma balonlarının çəkilərək həyatına son qoyulmasına dair ailəsinin tələbini qəbul edən Missouri Məhkəməsinin qərarını təsdiq etmişdir. Bu qərar da göstərir ki, Amerikada passiv evtanaziyaya razılıq verilir. Niderlandda aktiv evtanaziyaya da icazə verilməkdədir.²⁵

Hər iki halda da həyatının son dönəmində əzab çəkən və rahat şəkildə ölmək istəyən xəstə var. Seçim etdiyi üsul hansı olursa olsun keyfiyyətini itirən həyatına son vermək istəyi var. İnsanın seçim hüququna hörmətlə yanaşmaq lazımdır.

Könüllü və istəkdənkənar evtanaziya

Evtanaziya ilə bağlı başqa ayrı-seçkilik nöqtəsi xəstənin iradəsinin olub-olmaması ilə bağlıdır. Şüuru yerində olan xəstənin razılığını açıq şəkildə evtanaziya olunması məsələsində istifadə etməsi iradəyə bağlı evtanaziyadır. Buna digər bir ifadəylə istəkli (könüllü) evtanaziya deyilir. Xəstə iradəsini istifadə edəcək vəziyyətdə deyilsə istəkdən kənar evtanaziyadan bəhs edilir.

Könüllü evtanaziya

Könüllü evtanaziya, müalicəsi tibbən imkansız xəstəlik qarşısında, iradəsi yerində olan xəstənin tələbi, icra edilməli olan tibbi yolla həyatın sona çatdırılmasıdır. Könüllü evtanaziya bu sahədə aparılan tədqiqatların hamısından aydın olduğu kimi ən çox qəbul edilən evtanaziya növüdür. Bunun əsas səbəbinin, xəstənin iradə şəraitinin olduğu aydındır.

---

²⁵ Cruzan v. Missouri Department of Health, (Sağlamlıq departamenti) 25.6.1990, N. 881503, Legal Information Institute and Project Hermes (Leqal İnformasiya İnstitutu) , s.5-6,

Tibb işçiləri arasında keçirilən və genişmiqyaslı tədqiqatlardan biri olan Şapiro araşdırmasından çıxarılan nəticəyə görə: Həkimlər, şüuru açıq xəstələrin evtanaziya tələblərinin həyata keçirilməsində özlərini, şüuru qapalı olan xəstələrə nisbətən daha rahat hiss edirlər. Ən hörmətlə qarşılanan evtanaziya tələbləri isə terminal dövrdən əvvəl bu barədə təlimatlandırılan xəstələrin olmasıdır. Evtanaziyanın qanuniləşdirilməsi üçün işlər aparan qrupların təklifləri də yenə əsasən könüllü evtanaziya istiqamətindədir.

Könüllü evtanaziya insanın həyatının sona çatdırılmasına dair qərar olduğu üçün muxtariyyət prinsipi çərçivəsində müdafiə edilməkdədir. Bu prinsipin mənası insanın öz dəyər və prioritetlərinə görə, bədəninə və ya sağlamlığına keçiriləcək müdaxilələri təyinetmə hüququna malik olması deməkdir. İnsanın bu mövzudakı seçiminə müdaxilə edilməməsi lazımdır. Bu səbəbdəndir ki: Tibbi müdaxilənin ön şərti müdaxilə ediləcək insanın şüurlu icazəsidir.

Könüllü evtanaziyadan söz edə bilmək üçün müəyyən şərtlərin yaranması lazımdır.

Muxtariyyət hüququ (Özünüidarəetmə)

Muxtariyyət hüququnun müəyyənləşdirilməsi evtanaziya baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Xəstənin içində olduğu ağrılı və keyləşdirilmiş hal səbəbiylə razılığının düşünmə qabiliyyətinin olmadığı bir dövrdə verilməsi ehtimalı vardır. Bu səbəblə xahişi və ya razılığı psixiatriya eksperti tərəfindən təhlil olunaraq anlamlı olduğunun müəyyən edilməsi gərəkdir.

Burada əhəmiyyətli olan, insanın özünə keçiriləcək olan tibbi müdaxilənin nəticələrini dərk etməsi və göstərdiyi razılığın özü üçün nə məna ifadə etdiyini bilməsidir. Digər bir mühüm məqam, insanın bu qərarı verərkən kimsənin təsiri altında olmaması lazımdır. Amerika və Böyük Britaniyada bu kimi hallarda hakimdən qərar alma şəklində bir üsul var. Geniş yayılmış qənaətə görə əqli cəhətdən sağlam, şüuru yerində bir xəstə rahatlıqla bu qərarı verə bilər.

İstəkdən kənar evtanaziya

Heç bir zaman muxtariyyət hüququna (özünüidarəetmə) malik olmamış və ya muxtariyyət hüququnu sonradan qəza nəticəsində itirmiş insanlar, ölüm ilə həyat arasında seçim edə bilməsi üçün bu mövzudakı iradələrini müəyyən edə bilməməkdədirlər. İradənin müəyyən olunmadığı bu hallarda tətbiq olunan evtanaziya istəkdən kənar (kөнүlsüz) evtanaziya deyilir.

Evtanaziyanı müdafiə edən bəzi müəlliflər, həyatın keyfiyyəti tezisindən çıxış edərək, geriye dönüşü olmayan koma halında olan insanlara, ağır şikəst doğulan körpələrə evtanaziya tətbiq oluna biləcəyini irəli sürərək²⁶, digər bir təbəqə də muxtariyyət hüququna əsaslanaraq xəstənin ancaq əvvəlcədən verilmiş açıq razılığının olmasının vacibliyini müdafiə edərək istəkdən kənar evtanaziya məhdud imkan tanıyırlar.

Muxtariyyət hüququna (özünüidarəetmə) malik olmayan səlahiyyətsiz xəstələrdə və kiçiklərdə, özünə hökm və iradədən söhbət edilməyəcəyinə görə, təbii olaraq, könüllü evtanaziyadan da bəhs edilməyəcəkdir. Bu kimi hallarda razılıq, xəstə adına qanuni səlahiyyətli olan şəxsdən alınır. Belə bir nümayəndəliyinin olmadığı hallara örnək həll baxımından Alman Hüququnda, vəkil olmadığı təqdirdə xəstənin xeyrinə qərar verəcək bir qəyyumun təyin olunacağı ön görülməkdədir. (Alman Hüququ, md.1910)

Xəstənin evtanaziya ilə bağlı iradəsini müəyyən etməyin mümkün olmadığı hallarda, problemin həlli çətinlik kəsb edir. Amerika Ali Məhkəməsinin verdiyi qərarla məsələyə dair şərh bu mərkəzdədir: "Xəstənin həyatının davam etməsini

---

²⁶ Mövzu ilə bağlı 17.07.2005 tarixli Radikal qəzetinin əlavəsində (Radikal İKİ) "The New York Times Magazine" də bir məqalə dərc olunub. Məqalədə, Hollandiyalı iki həkimin bu baharda The New England Journal of Medicine/new England Tibb Jurnalında "körpə evtanaziyası" deyə adlandırdıqları bir prosedür üçün bir sıra rəhbər prinsipi əks etdirən məqalə dərc etdiklərindən bəhs edilir. Müəlliflər rəhbərlərinin adını yaşadıkları şəhərdən ruhlanaraq "Groningen Protokolu" adlandırmışlar. Həkimlərdən biri, Eduard Verhagenin, ötən üç ildə morfin və midazolam (yuxu verici bir maddə) tərkibi ehtiva edən öldürücü bir iynəylə dörd uşağın öldürülməsini idarə etdiyini açıqlayıb. Verhagenin Hollandiya qanunlarına görə qanunsuz olmasına baxmayaraq, hər hansı bir cinayət işi açılmayıb.

təmin edən müalicənin faydaları ilə səbəb olduğu yük arasında bir tarazlıq olmalıdır. Bu vəziyyətdə labüd və ciddi ağrılar müalicəyə qeyri-insani xarakter verirsə, o mərhələdən sonra artıq müalicəyə son verilərək evtanaziya uyğulanmalıdır."²⁷

Fikrimizcə insanın həyatı haqqında özünün qərar verməsi lazımdır. Halbuki bu qərarın üçüncü bir şəxs tərəfindən verilməsi buna ziddir. Evtanaziya ilə bağlı əksər hallarda əvvəlcədən verilmiş açıq bir razılığın olması mümkün olmaya bilər. Həmçinin xəstənin əvəz edən adamın bu qərarı hansı meyarlara görə verəcəyi də son dərəcə çətin bir məsələdir. Bu vəziyyəti aşmaq üçün, ölmə hüququnun "həyatın keyfiyyəti" anlayışı ilə şərh olunması mütləq zərurət kəsb edir.

Özünüidarəetmə qabiliyyətinə heç sahib olmayanlar

Əqli xəstələr və kiçiklər özünüidarə və dərkətməyə heç sahib olmadıqlarına görə, bunlar ölümcül xəstəlik vəziyyətində evtanaziya həyata keçirilməsi qərarını özləri verməzlər. Burada ön plana çəkilən məqam həyat keyfiyyəti olur. Həyatın sonlandırılmasına üçüncü bir şəxs qərar verməkdədir. Hollandiyada şikəst doğulan 22 körpəyə tətbiq olunan evtanaziya görə prokurorluq həkimlər haqqında cinayət işi açmayıb. Bu sahədə iş aparan iki həkim, körpə evtanaziyası adında bir məqalə dərc etdirdilər. Adını yaşadıkları şəhərdən ruhlanaraq "Groningen Protokolu" qoydular. Bu protokol qəbul olunarsa, evtanaziya tətbiq etmələri üçün əsas yaradacağı iddia edilməkdədir.²⁸

---

²⁷ İnsanın şərəfli bir həyat sürmə haqqı olduğu kimi, şərəfli bir şəkildə ölmə hüququna malik olduğu irəli sürülür. Bu düşüncəyə görə xəstənin, xəstəliyi səbəbilə içində olduğu mühit onun maddi və mənəvi mənada böyük əzab və əziyyətlər çəkməsinə, həyatının davamı üçün dözülməz əməliyyatlara tabe tutulmasına səbəb olursa və hətta bu vəziyyət yaxınları üçün də böyük kədər mənbəyi təşkil edirsə, yenidən köhnə vəziyyətinə qayıtma umu-du da gündən günə azalır, ya da. Heç qalmayıbsa, artıq başqalarına möhtac olmadan yaşaya bilməsi şərəfinin zədələnməsinə səbəb ola və həyatına son vermək istəyə bilər. Öz şüuru yerində deyilsə, bitki həyatda heç bir şeyin fərqinə varmadan həyatını davam etdirirsə, bu təqdirdə də yaxınları, onun şərəfini qorumaq üçün həyatına son vermək qərarını həkimlə birlikdə ala bilərlər. Çünki belə bir şərait həyatı uzatmayacaq, tam əksinə, ölümün inkişafını ləngidəcək və ölümü uzadacaqdır. Bu insan şərəfini ağır bir şəkildə zədələyir. Əsər, Abli-yin, "Sterbehilfe Und Euthanasia In Rechtlicher Of Islam On Democracy", in: Euthanasia oder Soll man auf Verlangen töten, Volker Eid (Hrsg) Mainz 1975, s59-60

²⁸ The New York Həftəlikdən tərcümə

Özünüidarəni və dərkətmə qabiliyyətini sonradan itirənlər

Özünüidarəetməyə malik olan insan keçirdiyi qəza və ya tutulduğu xəstəlik səbəbilə geriye dönüş olmayacaq şəkildə şüurunu itirə bilər. Şəxs koma halındadır. Refleksdən başqa heç bir hərəkət yoxdur. Bu isə beyinə qan və oksigenin bir neçə dəqiqə getməməsi nəticəsində girilən koma vəziyyətidir. Xəstənin gözləri açıqdır, bəzi refleksləri vardır, ancaq beyin funksiyaları tamamilə itirilmişdir. Bu vəziyyətdəki xəstələr koma halındakılara nəzərən çox uzun yaşayır. Bir də qocalıq səbəbilə şəxs muxtariyyət hüququnu itirə bilər. Bu halda da insanın iradəsinin hansı istiqamətdə olacağını müəyyən etmək imkanı yoxdur.

İstəkdən kənar evtanaziyanı müdafiə edən fikrə əsasən insan bu mövzuda bir direktiv qoymuş ola bilər və ya etibarnamə vermiş ola bilər. Bu halda evtanaziya qərarını xəstənin yaxınları (valideynləri, qohumları) verir. Bu vəziyyət muxtariyyət hüququna (özünüidarəetmə) ziddiyyət təşkil etmir.

Amerika New Cersi Ali Məhkəməsi bu məsələdə problemi həll etməyə yönələn bu meyarları qoymuşdur: Xəstənin müalicəni rədd edəcəyi istiqamətində açıq bir dəlil varsa buna uyğun hərəkət edilməlidir. Məsələn, vəsiyyətnamə kimi. Açıq sübutlarla xəstənin arzusunu müəyyən edəcək etibarlı dəlillərə də uyğun rəftar edilməlidir.

Məsələn, Cruzan mübahisəsində Nancy Cruzanın ailəsi yerli məhkəməyə (Missuri) ikinci dəfə müraciət edəndə iki şahid göstərmişlər. Bunlar Cruzan ilə birlikdə kar və kor uşaqların tərbiyə edildiyi məktəbdə çalışan iki xanımdır. Şahidlər Nancynin bir “bitki” kimi yaşamağı heç vaxt istəməyəcəyini söylədiyini bildiriblər və bunun üzərində məhkəmə ailənin tələbini qəbul etmişdir. Bu mövzuda bənzər bir nümunə də New Cersi Ali Məhkəməsinin verdiyi Karen Quinlan qərarıdır.²⁹

---

²⁹ Wardle, Lynn D. “Sanctioned Assisted Suicide: ‘Seperate But Equal’ Treatment fort the ‘New Illegitimates’”, Issues in Law and Medicine, (winter) 1987, V. 3, N. 3 s. 245-265

Halbuki Cruzan məhkəməsindəki ailənin birinci ərizəsində, 1990-cı il tarixli Federal Ali Məhkəmənin qərarı əks istiqamətdədir. Ali Məhkəmə: Xəstənin sağlam olduğu vaxtda etdiyi vəsiyyətnamə və ya şərtlərə uyğun şəkildə şahidlərlə birlikdə tərtib edilmiş yazılı sənəd olmadan, şifahi izahatlara əsaslanaraq iradə bəyanının olunmayacağını qərara alınmışdır. Bu qərar verilərkən məsələyə yanaşma tərzini, muxtariyyət hüququnun mahiyyətinə uyğundur. İnsanın azad iradəsinin müəyyənləşdirilməsi və bu məsələdə spekulasiyaya açıq qapı buraxılmaması üçün diqqətli davranılması yalnız deyildir.

İstəkdən kənar “ evtanaziya”

İnsanın iradəsini heç nəzərə almadan, ölümcül xəstə və ya şikəst olması səbəbindən öldürülməsidir. İstəkdən kənar "evtanaziya" da şəxs ya evtanaziya istəməmiş, ya da istəyinə dair ona heç bir sual verilməyib. Bunun evtanaziya ilə tək ortaq cəhəti öldürülən adamın xəstə olmasıdır. Doktrinada bir neçə dəfə yer verilməklə və eyni şəkildə bu işdə də kateqoriyaya alınaraq sözü edilməklə bərabər, yalnız yuxarıda vurğuladığımız oxşarlıqlarına görə, əsasən evtanaziya növləri arasında sayılması doğru deyil.

Tarixdəki ilk sistemə tətbiqinə Alman Faşizmi dövründə şahid olunub. Alman diktatoru Adolf Hitler, *"yaşaması faydasız və xırda tərkibli insan, cəmiyyətdən atılmalıdır"* deyərək, əqli xəstələri xroniki xəstələri, şikəstlər və müalicəsi mümkün olmayan xəstələrin məhvinə qərar verdi. Bunu Yəhudilərə qarşı soyqırım və rejim müxaliflərinə qarşı qırğınlarda oxşar üsulları yönəltməklə davam elədi.

Nuremberg mühakimələri vasitəsilə, ruhi xəstəxanalarda və digər xəstəxanalarda, "evtanaziya" adı altında həyata keçirilən qırğınlar sənədlənmiş formada yerləşir. Müalicəsi çətin və ya mümkünsüz təxminən 200.000 xəstə və əqli xəstə, qaz otaqlarında, ya da ac buraxılmaq vasitəsilə öldürülüb. Sağlam insanların necə və nə qədər öldürüldüyünə dair qəti bir məlumat isə əldə edilməmişdir.

Könülsüz "evtanaziya"nın insan haqları baxımından bir açıqlaması yoxdur. Bu cinayətləri evtanaziyanın bir növü kimi təqdim etmək olmaz.³⁰

2.2 Evtanaziyanın hüquqi aspektləri

Evtanaziyanı, "ölmək haqqı" şəklində təqdim edəndə, bir haqq kateqoriyasının içərisinə daxil edilmiş olur. İnsanın başqa bir haqqı olaraq tərif edilən muxtariyyət (muxtariyyət hüququ) çərçivəsində istifadə edəcəyi irəli sürülən ölmə hüququnun qarşısına qoyulan ən mühüm haqq, "həyat haqqı"dır. Bu vəziyyət, evtanaziyanı müdafiə etmək və ya əleyhinə çıxmaqdan müstəqil olaraq obyektiv gerçəkliyi əks etdirir.

Evtanaziyanın əsas hüquqlar və azadlıqlar rejimində işğal etdiyi ölçünün sorğusual olunması üçün məsələyə yaşayış haqqından başlanması lazımdır. Yaşayış hüququ, yalnız ölmək hüququ ilə bağlı malik olduğu struktur əlaqə səbəbindən deyil, bütün hüquqların əsasını təşkil edən xarakterik xüsusiyyətlərindən əsaslanaraq həlledici əhəmiyyət daşıyır. Evtanaziya, nəhayətində şəxsin həyatına müdaxilə olduğu üçün, problemin həyat hüququ çərçivəsində müzakirə edilməsi son dərəcə təbiidir. Ancaq bu mübahisəni araşdırmağa başlamazdan əvvəl unudulmaması gərəkən məqam, bu müdaxilədə də həyat haqqı qayğısının rol oynamasıdır. Ancaq bu dəfə istifadə edilən termin "keyfiyyətli yaşamaq haqqı"dır.

Yaşamaq haqqı

Əsas hüquqların ən əhəmiyyətli olan yaşamaq hüququ doktrinada insanın fiziki və ruhi bütövlüyünü qoruyub davam etdirə, varlığının müxtəlif təsirlərlə pozulmasını qarşısını alması ilə xarakterizə olunur. Həyat hüququnun üzərində əmanət edilməyəcək üstün haqq olduğu, bütün hüquq sistemlərində ümumi qəbul edilən görüşdür. Həyat haqqı çox dəyərli və məhv edilməsi vəziyyətində geri qaytarılması mümkünsüz olduğundan, hüquq sistemləri, adətən, insanın öz həyatının xitam qərarını bir başqasının əlinə qoymasına icazə vermir.

---

³⁰ Erdem Özkara, Evtanaziya anlayışları və mübahisələr 1.b., Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2001, s. 20

Yaşamaq hüququnun əsasında öncə insanın özü var. Daha sonra bütün genişliyi və sonsuzluğu ilə kainat xarakterizə olunur. Həyat haqqı dərin mənə və geniş əhəmiyyət içərisində təqdim olunmalıdır. Bunun səbəbi insanın əziz və şərəfli bir varlıq olmasıdır. İnsan şərəfinə layiq olaraq doğulmalı, var olmalı, inkişaf etməlidir və heç kim tərəfindən bu hüququ pozuntuya məruz qalmamalıdır.

İnsanın insan olduğu üçün doğuşdan sahib olduğu əsas hüquq və azadlıqlardan olan həyat haqqı, digər bütün hüquqlardan əvvəl gəlir. Əsas səciyyəvi xüsusiyyəti odur ki, digər hüquqların istifadə edilməsinin çıxış nöqtəsini təşkil edən məzmunu sahibdir. Çünki insanın hüquq və azadlıqlarından istifadə etməsi, fiziki mövcudluğunu davam etdirməsinə bağlıdır. Digər hüquq və azadlıqlar, həyat hüququnun üzərində formalaşır.

Yaşamaq haqqı, millətin varlığına yönələn hər cür təhdid halında belə zidd tədbir alınmayacaq üstün bir haqdır. Xronoloji və fəlsəfi baxımdan da həyat haqqı, digər hüquq və azadlıqların üstündə yer alır. İnsan hüquqlarının ilki, "insanın üstün hüququ" kimi həyat hüququna hörmət, bütün digər hüquqların istifadə edilməsi üçün əvəzolunmazdır.

Yaşamaq hüququ mahiyyət etibarilə toxunulmaz hüquqdur. Toxunulmazlığını təmin edən mahiyyəti, şəxsiyyətlə sıx bağlı olmasından irəli gəlir. Məhdudlaşdırılması mümkün olmayacağı üçün, həqiqi mənada toxunulmazlıq zirehindən söz edilir. Burada həyat istisnasız hər kəsdən qorunur.

Şəxsiyyətə bağlı hüquqlar bir başqasına, istəyərək və ya qanunlar yolu ilə, heç bir şəkildə təhvil verilə bilməz. Şəxsiyyət hüquqlarının satışı, ianə və miras yolu ilə keçməsi mümkün deyil. Bu haqdan bir başqasının xeyrinə imtina etməkdən söz gedə bilməz.

Mütləq hüquqlar sahibinə hər kəsə qarşı irəli sürülə bilən səlahiyyətlər verir. Bu hüquqa hörmət hamıdan tələb olunur. Şəxs üçüncü şəxslərdən gözlədiyi bu hörməti özü də göstərmək məcburiyyətindədir.

İnsanların sahib olduqları mütləq haqları üçüncü şəxslər pozmağa borclu olduqları kimi, insanın şəxsən özü də zərər verməmək borcu altındadır. Halbuki digər mütləq hüquqların qorunması yalnız üçüncü şəxslər üçün vacibdir.

Bununla bərabər həyat hüququnun istisnaları, başqa sözlə pozulmasının qanuni qəbul edildiyi hallar var. Bu halların bəziləri universal etibarlılıq daşımaqda (özünümüdafiə, aidiyyatı şəxslərə verilən silah istifadə etmə səlahiyyəti, müharibə hüququ), bəziləri isə müxtəlif hüquq sistemlərinə görə fərqlər kəsb edir. (ölüm cəzası) Bu baxımdan, ölmək haqqı da həyat hüququnun şübhələrindən biri çərçivəsində, hələ az sayda hüquq sistemində baxılma şansı tapa bilmiş vəziyyətdədir.

Muxtariyyət haqqı (AUTONOMY)

Muxtariyyət hüququ, insanların qərarları açıq şəkildə ağıldan uzaq olmadığı müddətdə istədikdə öz həyatlarını başa vurmalarına icazə verilməsini də əhatə edir. İnsanların özləri üçün həlledici qərarlar vermə hüquqları qətidir.

Adətən insan haqlarının xüsusi şəxsi hüquq və azadlıqlara daxil olan yaşayış hüququ, insanın özü də daxil hər kəsə qarşı qorunur. Toxunulmaz, verilməz və əvəzolunmaz olması, bu haqqı gücləndirən xüsusiyyətlərdir. Həyat hüququnun hər kəsə və hər şeyə qarşı insanın öz razılığına baxmayaraq qorunması prinsipi, yenə insanın təbiəti gərəyi sahib olduğu autonomy (muxtariyyət haqqı) ilə münaqişə doğura bilər. Nəzarət səlahiyyətini istifadə etmə mənasına gələn muxtariyyət hüququ (autonomy): Evtanaziya sözügedən mövzu olduğunda, ölmə qərarı vermə hüququ mənasına gəlir.

İnsanın anadangəlmə malik olduğu muxtariyyət, əsas hüquqlar və azadlıqları istifadə edərkən insana azadlıq tanıyır. Azad seçki yolunu bağlayan hər şey insan ləyaqətini pozan xüsusiyyətlərdəndir. İnsan özünənəzarət səlahiyyətinə malik olduğu dərəcədə daha yaxşı bir həyat və ölümə malikdir. Bu mənada, insan həyat haqqı məsələsində gələcəyini təyin etmə hüququna malikdir.

Hüquq və azadlıqlar şəxsi, “pozitiv” qanunların qadağan etmədiyi bir şeyi edib etməmək məsələsində güc sahibi eləyər. İnsan öz iradəsi ilə buna qərar verir. "Azadlıq, şəxsən özümüz və xarici təbiət haqqında təbii zərurət məlumatı üzərində qurulmuş tərkibdən ibarətdir." deyəndə, Engelsin dediyi də budur.³¹ Seçmə haqqı həqiqi mənada ancaq azad bir iradə ilə istifadə edilə bilər.

Muxtariyyət, insanın öz gələcəyini, şəxsən özünün təyin etməsidir. Səhiyyə sözügedən mövzu olduğunda müalicənin seçki, qəbulu və rəddi xəstənin iradəsinə bağlıdır. Evtanaziya sözügedən mövzu olduğunda bu haqq bir az da genişlənməkdədir sadəcə müalicənin rəddi vasitəsilə passiv evtanaziyayı deyil, ölümü seçmək hüququ da sözedilən mövzu olur.

Həyatın toxunulmazlığı və mütləqliyinin pozuntusu kimi gündəmə gələn evtanaziya, muxtariyyət hüququnun əmanətlərindən biri kimi istifadə edilmək vəziyyətindədir. Muxtariyyət hüququ, keyfiyyətli yaşayış prinsipindən hərəkətlə, insanın öz müqəddəratını sərbəst təyin etmə hüququ olduğu üçün: Həyatın mütləqliyinin "insanın özünə qarşı belə" qoruması"nın təmin etməsi münasibətinin iradənin məhdudiyətinə zidd duruş yaradır.

İnsan haqları baxımından Evtanaziya

Yaşamaq hüququ yalnız insanın həyatdakı varlığına hörmətlə yanaşmağı tələb etmər. Eyni zamanda onun qorunmasını da qarşısına məqsəd qoyur. Qorunma ilə bərabər həyatın dəyərli olması da əhəmiyyətlidir. Şəxs doğuşdan sahib olduğu hüquq və azadlıqlarını istifadə etsin, onlardan istifadə etməlidir. Bütün bunların təmin edilməsi üçün ictimaiyyətin üzərinə vəzifə və məsuliyyətlər düşür.

İnsanın həyat hüququnu mənimsəməsi üçün əvvəlcə imkanlarının təmin olunması lazımdır. Fərdin təməl ehtiyacları, məsələn tibbi təminatı üçün uyğun şərtləri inkişaf etdirmək məcburiyyətindədir. Bu hüquq əsasən iqtisadi və sosial bir haqdır. İnsan həyat hüququnun təmin edilməsi üçün bu qədər geniş bir tələb

---

³¹ Friedrich Engels, Anti-Dühring,

hüququ ilə təchiz edilmişdirmi? İnsanın sadəcə həyatını təhlükəyə salan hallara qarşı qorunmaq hüququna malik olduğu irəli sürülür: AİHS-nin (Avropa İnsan Haqları Sözləşməsi) 2-ci maddəsi ilə dövlətə yüklənən öldürməmək və qətlə yetirilməyin qarşısını almaq vəzifəsinin də evtanaziyanın qəbulunu mümkünəz hala gətirdiyi iddia edilir.

Ancaq insan üçün əsas problem də bu nöqtədə başlayır. Çünki hüquqların pozulması baxımından potensial təhlükə ictimaiyyət nüfuzudur. İnsan haqları anlayışı, təməl hüquq və azadlıqlar rejiminin bir başqa ifadəsi kimi qəbul olunmuşdur. İnsan hüquqları anlayışı, şərəfli və azad şəxsiyyətlərdən təşkil olunan cəmiyyətlərin əli ilə bəşəriyyətin səadət və rifahının yüksəldilməsini qarşısına məqsəd qoyur.

Bu kimlikdəki insanlara, öz gələcəklərini müəyyənləşdirmək səlahiyyətinin verilməsi qədər təbii bir şey düşünülə bilməz. İnsan təbiəti lazımı, azad və muxtar bir quruluşa malikdir. Bu səbəblə şərtsiz şəkildə hörmətə layiqdir və öz həyatı üzərində qərar verməyə də hüququ çatar . Şəxsən təyin etmə hüququ, azadlığı tələb edir. Azadlıq isə keyfiyyət baxımından , insanın şəxsən öz azadlıq anlayışına sahib olmasını ön plana çəkir . Beləcə, bir kimsənin öz dəyərlərini təşkil etməsi təmin edilir.

Fərdi insan haqları, şəxsi bu çərçivəyə daxil olan hüquqlara zidd düşən müdaxilələrə qarşı qoruyur. Bunlar sözügedən şəxsin azadlığını məhdudlaşdırmır. Beynəlxalq insan hüquqları sənədlərində (bəyannamələr, konvensiyalar) hər zaman ilk sıralarda yer verilən "yaşayış hüququ" prinsipi, yalnız bioloji,fiziki mənada həyat anlayışına şamil edilməz . Bütün aspektləri: İnsanlıq şərəfi başda olmaq üzrə, insana mütləq hörmətlə əhatə ediləcək şəkildə başa düşülür.

İnsana, öz həyatını təyin etmə və tənzimləmə səlahiyyəti verilmədən tanınan "həyat hüququ" mənə daşımaz. Bu fikir bir kəsin öz həyatını sona çatdırma baxımından da keçərlidir. Bir kimsənin həyatını sona çatdırmasına icazə

verilməzsə, içində azadlıq və şəxsən həyatını müəyyənləşdirmək səlahiyyəti olmayan bir həyatı qəbul edir ki, bu anlayış insan haqları nəzəriyyəsinə ziddir.

Dövlət, bir kimsənin həyatını sona çatdırma, və ya öz istəyi ilə sona çatdırılmasını təmin etmək hüququndan istifadə etməsinə qarışmamaq tapşırığı altındadır. Sərbəst icra edilən həyatı sona çatdırmağa faktiki olaraq müdaxilə, insan haqlarına ziddiyyət təşkil edir. Dövlətin bu kontekstdə, öz ölümünə razılıq göstərən bir kəsə müdaxilə etməsi üçün hər hansı bir hüquqi əsası ola bilməz.

Həyat haqqı, bütün digər hüquqların əsasını təşkil edir. Dövlətin bu məsələdə mühafizəkar öhdəliyi, bütün hüquq sistemlərinin ilk növbədə yer verdiyi məqamların başında gəlir. Ancaq dövlət bu vəzifəsini, insanın arzusu xilafına davam etdirə bilməz. Bu nəticənin, insanın şəxsi həyatına hörmət edilməsi hüququna dair AİHS-nin 8-ci maddəsinə də uyğun olduğu müdafiə edilir. Bu haqq, insanın öz həyatı üzərində qərar alma məsələsində müəyyən muxtariyyətə malik olmasını nəzərdə tutur.

Şəxsi həyata hörmət hüququ fərdi azadlıq idealının nüvəsini təşkil edir. Bu hüquqa hörmət insanın fərdi varlığına hörməti tələb edir. Bu varlığa hörmət həyat hüququnun qorunması ilə məna qazanar. Fərdi yaranma, insanın fiziki, zehni və hüquqi varlığına hörməti tələb edir. Bunun xaricində, bütövlük və məxfiliyi aid edirsə, bütövlüyə hörmət məcburi tibbi müalicənin rəddi hüququ ilə təmin edilir. Xəstənin rədd etməsinə baxmayaraq müalicənin davam etdirilməsi, "iradənin tapdanması" və "məcburiyyət" anlamına gəldiyindən, məsələnin AİHS 8-ci maddəyə uyğun təşkil edildiyi irəli sürülür. Şəxsi həyata hörmət fərdi muxtariyyət istiqaməti, sərbəst hərəkət etmə ilə təmin olunur. Yəni azad olmaq kifayət deyildir, azad hərəkət etmək lazımdır.

Şəxsi həyata hörmət hüququ, insana fərqli olmaq, həyatını öz dəyərlərinə uyğun olaraq yaşama səlahiyyəti verir. Şəxsi həyata hörmət ancaq, insana ayrılacaq fərdi sahədə öz şəxsiyyətini azad inkişaf etdirmək və qorumaq imkanı təmin etməklə

gerçəkləşə bilər. Adam bu haqqını başqalarının hüququna zərər vermədiyi ölçüdə, mütləq ölçüləri istifadə edə bilər.

Tibbi müalicəni rədd etmə haqqı, dayağını yalnız bədən bütövlüyünə hörmət haqqında deyil, fərdi özünüidarə haqqında tapır. Tibbi müdaxilənin məqsədi şəxsiyyətin inkişafı və qorunmasına yönəlmiş olmalıdır. Hər bir tibbi müdaxilə ya müsbət, ya da mənfi nəticələr doğurur. Bu səbəblə hər bir tibbi müdaxilə özəl sahənin bir hissəsini təşkil edir. Şəxsiyyəti inkişaf etdirmək və qorumaq məqsədilə insan öz bədənini üzərində başqalarının tibbi məqsədlə müdaxilə göstərməsinə icazə vermək səlahiyyətinə malikdir.

Bu mənada insan hüquqları nəzəriyyəsi baxımından öz gələcəyini şəxsən təyin etmə azadlığına bağlanan insanlıq şərəfi, yalnız insanın həyatını seçmək və nəzarət etmə hüququna hörmət edilməsini deyil, nə zaman və necə öləcəyinə qərar vermə haqqına da hörməti tələb edirsə, bunun həyata keçirilməsi üsulu yalnız görüntüdən ibarətdir.

Evtanaziya tətbiqi zamanı insanın bədən bütövlüyünə müdaxilə sözügedən mövzudur. Bir çox beynəlxalq insan hüquqları sənədi kimi AİHS də "İşgəncə və pis rəftara qadağa" çərçivəsində, 3-cü maddəsində (*"Heç kəs işgəncəyə, yaxud qeyri-insani və alçaldıcı rəftar və cəzaya tabe edilə bilməz."*) bəndinə malikdir.

Bu maddə mütləq haqqı təşkil etdiyi üçün bədən bütövlüyünə qarşı həyata keçirilən ciddi pozuntuları qadağan edir. Burada qadağanedici çərçivə, tibbi müdaxilələrin minimum səviyyədə ağır nəticələr verə biləcəyini əhatə edir. Təzad aktı, aparan adamın iradəsinə görə deyil edilən müdaxilənin insan üzərindəki təsirinə görə müəyyənləşdirir. Məsələn, tibbi bir təcrübə tibbin inkişafına kömək edərkən eyni zamanda konvensiyanın 3-cü maddəsinə uyğun olmaya bilər. Müdaxilə edilənin razılığı əhəmiyyətli olmaqla bərabər, yeganə həlledici amil deyil. Razılığın olması bəzi müdaxilələrin qeyri-insani və alçaldıcı olmasını

dəyişdirmir. Ancaq aparılan müdaxilə xəstənin müalicəsi üçün lazımlı isə 3-cü maddəyə ziddiyyət təşkil etmir.

Xəstəyə göstərilən tibbi müdaxilələr xəstəliyi artır, ağrı verir və həyatı dözülməz hala salırsa qeyri-insani və alçaldıcı sayılmalıdır. Şəxsin razılığının əksinə, ömrü uzatmaq üçün aparılan müalicə xəstəyə ağrı verməyə davam edirsə, yenə də 3-cü maddənin pozulması müzakirə oluna bilər. Ömrü uzadan müalicənin xəstənin həyat keyfiyyətini aşağı saldığından bəhs etdiyimiz vəziyyətdə yenə ziddiyyət məsələsi müzakirə edilir hala gəlmiş deməkdir.

Xəstənin tabb gətirə bilməyəcəyi xəstəliyi olduqda, istəyəcəyi fəal evtanaziya və ya müalicənin dayandırılmasını istədiyi passiv evtanaziya hüquqa uyğun bir tələbdir. Belə ki, AİHS-nin 3-cü maddəsi insana iztirab çəkməmək, iztirabdan qaçma hüququ verir. Əzab çəkməmək haqqı, bütün iztirablardan bütünlüklə xilas olma mənasında "ölüm haqqın"dan başqa bir şey deyil.

Burada xüsusi fayda hər hadisənin xüsusiyyəti nəzərə alınaraq, insanın həyat keyfiyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə yox olduğu, dolayısıyla, qeyri-insani, insanlıq şərəfi uyğun olmayan bir vəziyyətə gəldikdə, tibbi müdaxiləyə başlamasına və ya dayandırmaq qərarının verilməsi hüquqa zidd olmamalıdır. Belə ki, konvensiyanın 3-cü maddəsi də bu hökmə əlverişlidir. Heç kəs insanlıq şərəfi ilə uyğun gəlməyən həyatı süni olaraq davam etdirməyə çətinlik çəkməməlidir. Konvensiyanın 2-ci maddəsi mənasında dövlətin yaşatmaq vəzifəsi də insanı qeyri-insani həyatı davam etdirməyə məcbur etməməlidir. Bu yerdə qazanılacaq fayda, keyfiyyəti aşağı bir həyatın davam etdirilməsi ilə deyil, bunun sona çatdırılması əldə edilə bilər.

Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinin yanaşması

Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinin məsələyə münasibəti, Avropa Dövlətlərinin böyük əksəriyyətinə paralel şəkildə mənfidir. Problemə dair məhkəmə orqanlarının (Komissiya və Məhkəmə) önünə gəlmiş çox sayda müraciət

olmamaqla bərabər, əldə olan nümunələrlə ibarət olan bir nəzəriyyədən bəhs etmək mümkündür. Çünki Məhkəmənin Konvensiyanın ən mühüm maddəsi kimi qiymətləndirilən mövqedəki 2-ci maddə (həyat haqqı) ilə bağlı zəngin sayılan əsaslarından, "ölmə hüququ" ilə bağlı necə bir perspektiv inkişaf etdirəcəyini proqnozlaşdırmaq heç də çətin deyil.

Ölmə haqqı, Avropa İnsan Haqları Konvensiyasının 2-ci və 3-cü maddəsinin pozulması çərçivəsində keçirilən bəzi müraciətlər, vasitəli və vasitəsiz şəkildə mübahisə mövzusu olmuşdur. Məsələnin Məhkəmə tərəfindən ən geniş müzakirə olunduğu ərizə, 29 Aprel 2002 tarixində sona çatdırılan, Pretty, Birləşmiş Krallıq məsələsidir.

Müraciət edən, mərkəzi sinir sistemi ilə bağlı 1999-cü ildə qoyulan diaqnoza görə ölümcül xəstəliyə tutulan və boynundan aşağısı iflic olan xanım Diana Prettydir. Xəstəlik, xanım Prettynin əzələlərini zəiflətməmiş, nəfəs almasını və qidalanmasını çətinləşdirmiş, həyatını dözülməz bir hala gətirmişdir. 43 yaşlı Pretty sürətlə irəliləyən və müalicəsi olmayan xəstəliyindən dolayı həyatına son qoymaq istəyir, ancaq fiziki vəziyyətinin əlverişli olmamasından dolayı bunu təkbaşına edə bilmir. Beləliklə, həyat yoldaşının köməyi ilə evtanaziya həyata keçirilməsinə icazə verilməsi barədə Birləşmiş Krallıq orqanlarından tələb etmiş, rədd edilməsi üzərinə problemi AIHM-nə köçürmüşdür.

Məhkəmə məsələni təbii olaraq yaşayış haqqından başa düşülməsi lazım olunan yönünə və özünün verdiyi bu məsələdəki mövqeyinin necə formalaşdığını açıqlayaraq mübahisəyə başlayıb. İlk vurğusu, həyat hüququnun Müqavilədəki digər hüquqların istifadəsinə bilavasitə təsir etdiyinə dairdir. Bununla bərabər 2-ci maddə mətnindəki istisnalara toxunulur, hökumətlərin bu halları müzakirə etdiyi araşdırmaların keçirildiyindən bəhs edilir. (Pretty, Birləşmiş Krallıq, 37-ci paraqraf).

Davamındakı paraqrafda, "dövlətlərin təklifinin yalnız qəsdən və qanunsuz surətdə həyata son verməkdən geri qalmaqla məhdud olmadığı, eyni zamanda "səlahiyyət sahəsindəki insanların həyatlarını qorumaq üçün müvafiq tədbirlər görməyi" də ehtiva etdiyi vurğulanır. (38. Paraqraf.)

Məhkəmənin bu girişdən sonra əsas mübahisəyə dair dedikləri isə problemlə bağlı qəti müəyyən etmələrini təşkil edir. Sazişin təşkilatlanma azadlığını tənzimləyən 11-ci maddəsinin şərh olunması ilə bağlı bir müqayisənin aparıldığı bu hissədə, Məhkəmənin gördüyü işlərdə davamlı olaraq dövlətlərin həyatı qoruma öhdəliyinə qeyd edildiyindən bəhs edilir, həyat hüququnun "neqativ yön" təşkil etmədiyi qeyd olunur. Təşkilatlanma azadlığının yalnız bir təşkilata iştirak hüququ deyil, bir təşkilata qoşulmağa məcbur etməmə haqqını da daşdığına diqqət çəkən AİHM qərarında belə deyilir:

"Azadlıq ideyası bir ölçüdə onun həyata keçirilməsinə münasibətin üstünlüyünə də daxildir (bax. Young, James və Webster Birləşmiş Krallıq Qərarı () A seriyası, s. 15-16, 35-ci paraqraf.) Konvensiyanın 2-ci maddəsi müxtəlif terminlərlə ifadə edilir. O, bir nəfərin onunla bağlı nə seçim edəcəyinə və ya həyat keyfiyyətinə dair məsələlərlə məşğul olmaz. Bu özəlliklər- bunlar dövlət müdaxiləsindən qorunmağı lazım bilir- bəşəriyyət üçün əsas qəbul edildikləri dərəcədə Sazişin digər maddələrində təminat verən hüquqlara və ya digər beynəlxalq insan hüquqları sənədlərində əks oluna bilər. 2-ci maddə, dildə təhrif olmadan, tamamilə əleyhinə olan ölmə haqqını saxlamaq şəklində şərh olunmadığı kimi: Heç kimə, yaşayış yerinə ölümü seçmək üstünlüyünü təmin edəcək öz müqəddəratını təyin etmə hüququ da vermir". (Pretty, Birləşmiş Krallıq Qərarı, 39-cu paraqraf)

Məhkəmə həmin qərarında həmçinin Avropa Şurası Parlamentinin 1418 (1999) sayılı tövsiyə qərarının 9-cu bəndinə istinad edir. Həmin paraqraf tənzimləyici şərhə açıq qapı buraxmayacaq dəqiqliyindədir:

"Nazirlər Komitəsi, Avropa Şurasına üzv dövlətləri, ölümü yaxınlaşan və ölməkdə olan insanların hər baxımdan nüfuzlarını qorumağa və hörmət göstərməyə təşviq edir:

Aşağıda qeyd edilənlərin nəticəsidir ki, ölümü yaxınlaşan və ya ölməkdə olan insanların həyatına qəsdən son vermə mövzusunda qadağanı təsdiq edir.

-Həyat hüququnun, xüsusən ölümü yaxınlaşan və ölməkdə olan insanlarla bağlı olaraq, "heç kəs qəsdən həyatdan məhrum edilə bilməz ifadəsini ehtiva edən AİHS-nin 2-ci maddəsinə əsasən, üzv dövlətlər tərəfindən təminat altına alınmasının qəbulu,

-Ölümü yaxınlaşan və ya ölməkdə olan adamın ölmə arzusunun, əsla, bir başqasının əli ilə ölmək haqqını qanuni etməməyin qəbulu,

-Ölümü yaxınlaşan və ya ölməkdə olan adamın ölmə arzusunun, öz başına, ölümü meydana gətirmə məqsədli aktları həyata keçirmək üçün hüquqi legitimlik yarada bilməməsinin qəbulu". (Pretty/,Birləşmiş Krallıq Qərarı, 24.paraqraf)

AİHM-nin Pretty,Birləşmiş Krallıq Qərarında 2-ci maddə çərçivəsində müzakirə etdiyi sonuncu məsələ: Müraciət edənin, tələbinin qəbul edilməməsi halında, mənasız, evtanaziyaya icazə verən dövlətlərin vəziyyətinin Müqaviləyə ziddiyyət yaradacağı yolundakı iddiasıdır. Əlaqəli ölkələr üçün mövzunu qiymətləndirməyə tabe tutmağı vəzifəsi olmadığını deyən Məhkəmə, " dövlətin azad adamlara – özlərinin və ya başqalarının əliylə-zərər vermə ehtimalına nə dərəcədə imkan verəcəyi və ya bunu etməyə çalışacağı məsələsinin şəxsi azadlıq və dövlət xeyrinə münasibətin bir-birilə toqquşan hesablamalara yol açabiləcəyi"ni söyləməkdə və "bu barədə qərar, ancaq konkret şəraitin öyrənilməsi ilə verilə bilər" deyir. (41.paraqraf)

Strasburq şəhəri Mühakimə Orqanlarının "ölmə haqqı" ilə birlikdə müzakirə etdikləri muxtariyyət (muxtariyyət) anlayışı özünü daha çox Sazişin 3-cü maddəsi

ilə edilən müraciətlərdə göstərir. İnsanın öz iradəsilə həyatına və ya sağlamlığına zərər verməsinə mane olmaq məqsədilə, inzibati orqanların zorla müdaxiləsinin, əməliyyatları və bəzi tədbirləri tələb etdiyi hallarda, pis rəftar iddialarıyla gündəmə gəlir. Bu şəraitdə məsələnin müzakirə edilən ölçüsü müdaxilə əsnasında insana məqsədi aşan tərzdə bir zərər verilib verilmədiyi, tətbiq edilən metodlar və mütansiblik ölçüsü ikən: Digər yönü isə belə bir müdaxilənin həyat hüququnun qorunması naminə qanuni olmamağı və ya qanunsuzluğudur.

"Müdaxilənin legitimliyi"nin mübahisə edilməsi, məsələni muxtariyyət hüququ çərçivəsində "ölmə haqqı" ilə əlaqələndirir. Pretty, Birləşmiş Krallıq Qərarının yuxarıda xatırladığımız 38-ci paraqrafında, Məhkəmənin, "dövlətlərin məsuliyyətlərinin, eyni zamanda, həyatı başqa adamların təcavüzünün təhdidi altında olan insanı qorumaq üçün operativ tədbirlər alma pozitiv öhdəliyi öz üzərinə götürməsinə" də ehtiva etdiyi məqamına vurğu etdiyinə toxunmuşduq.

Məsələ ilə bağlı Avropa İnsan Haqları Komissiyasının 10565/83 sayılı ərizə ilə bağlı verdiyi qərar fikirləri diqqətəlayiqdir. Həbs olunmasını və ona edilən əməliyyatları etiraz məqsədilə aclıq tətili edən Alman vətəndaşının, bu hərəkətinə son qoyulması məqsədilə zorla qidalanmaya çalışılması əsnasında, pis rəftar gördüyündən müraciət etməsi ilə açılan işdə, Komissiya: Sazişin 3-cü maddəsini, 2-ci maddə ilə əlaqəli şəkildə müzakirə etmişdir. Çünki problem (pis rəftar iddiası), 2-ci maddə ilə təminat verən "həyat haqqı"nın qorunmasına yönələn müdaxilə çərçivəsində gündəmə gəlir.

Son olaraq məsələ ilə bağlı Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi indeksləri tərkibinə daxil edəcəyimiz məqam: "Əlaqəli dövlətin evtanaziyayaya münasibətin qadağan etməsinin, xəstənin çəkməkdə olduğu dərdlərin və içində olduğu dözülməz həyat şəraitlərinin sona çatmasına mane olması səbəbindən, qeyri-insani və rəzil rəftara qarşı olduğu" fikri əsasında, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulduğu iddiasının müzakirə edilməsidir.

Pretty, Birləşmiş Krallıq Məhkəməsində irəli sürülən bu fikir qarşısında Məhkəmə, ilk növbədə "rəftar" anlayışına "yeni və geniş bir şərh yükləndiyi" düşüncəsindədir. "Sazişin şərh olunmasında dinamik və çevik" olmasından yana olduğunu vurğulayan Məhkəmə, ancaq "yenə də hər hansı bir şərhin Sazişin əsas məqsədləri və onun insan haqları qoruma sistemi olaraq daxili sabitliyə uyğun olması"nın lazım olduğunu müdafiə etməkdədir (54. Paraqraf.)

III Fəsil. Azərbaycanca evtanaziya münasibət

Azərbaycanda isə vəziyyət əksər ölkələrdə olduğu kimidir, belə ki, qanunvericiliyimiz evtanaziyayı qadağan eləyib . “Pasiyentin hüquqları haqqında qanun “ layihəsində tibb işçilərinin evtanaziya haqqında başqa şəkildə ifadə eləsək ölümü tezləşdirilməsində istər şəxsin özünün istər yaxınlarının, valideynlərinin istəyinin həyata keçirilməsini qadağan edir. Hətta transplantasiya zamanı orqan çıxarırlarkən həyatın sonlandırılmasıyla əlqadar qanuna transplantoloq və əməliyyatı maliyyələşdirən şəxslərin qarışmasına yol verilmir.

3.1 Azərbaycan qanunvericiliyində evtanaziya hüquqi yanaşma

Suisid, yəni özünü öldürmə dərəcəsinə çatdırma (Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin köhnə redaksiyasının 100-cü, yeni redaksiyasının 125-ci maddəsi) maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılı olmuş zərərçəkmiş şəxsi onunla amansız rəftar etmə, onun ləyaqətini mütəmadi olaraq alçaltma, ona hədə-qorxu gəlmə yolu ilə özünü öldürmə və ya özünü öldürməyə cəhd həddinə çatdırma kimi başa düşülür.³²

İntihar halı (suisid) Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 125-ci maddəsinə əsasən cinayət hadisəsi kimi qəbul olunur.

Dünya və Avropa ölkələrindən fərqli olaraq Azərbaycan evtanaziyayı ölümün ən ağırlaşdırılmış növü hesab edir. Çünki , fizioloji və ya bioloji ölümlə patoloji ölüm arasında frəq kəskin dərəcədə böyükdür. Bioloji ölüm insanın təbii halı olub hər hansı orqanın fəlaiyyətini dayandırılmasıyla həyata keçirilir. Patoloji ölümdə isə bu, bir başa müdaxilə nəticəsində icra olunur ki , istər dində, istər qanunda, istərsə də hümanistlik nöqtəyi nəzərdən qəbul olunmamaqdır.

Azərbaycan qanunvericiliyində evtanaziya ilə bağlı bir sıra istisnalara rast gəlinir. Ölümün motivi xüsusilə diqqət yetirilən məqamlardandır. Beləliklə cinayət məcəlləsinin 135-ci maddəsinə əsasən qeyd etmək lazımdır ki, həmin şəxs yəni, evtanaziyayı icra edə bilən 16 yaşına çatmış istənilən anlaqlı insan ola bilər. Anlaqlı dedikdə , şəxsin əqli xüsusiyyətlərinin qaydasında olması nəzərdə tutulur. Bu zaman pasiyentin ölümü : Hər hansı vasitəylə və ya hərəkətlə tezləşdirmək ,

---

³² . Qanunvericilikdə hüquqi yanaşma <http://strateq.az/manshet/74258/evtanaziya.html>

həyatın davam etdirməsini yaradan tədbirlərin , -adətən süni tədbirlər qeydə alınır- dayandırılmasının təşkili nəzərdə tutulur.

Bütün yuxarıda qeyd olunanlara baxmayaraq nə qanunvericilikdə nə də cinayətlə bağlı hansısa ədəbiyyatda sadalananların xəstəliyin hansı aşamasında icra olma biləcəyi haqqında heç bir şey qeyd olunmayıb. Xəstəliyi yaradan faktorları nəzərdən qacırmamaq lazımdır. Məsələn psixi faktorlar, hər hansı faciəvi hadisədən travma alma və ya daxili faktorlar, irsi xəstəliklər, immun çatışmamazlığı və s.

Ona görə xəstənin ölümü xəstəliyinin hansı pilləsində istəməsi dəqiqləşdirilməyib.

Narkotik və psixotrop vasitələrin reseptsiz alınması və satılması cinayət məsulliyəti daşıyır . Cinayət Məcəlləsinin 239-cu maddəsinə əsasən onlar qanun qarşısında cinayətkar hesab olunurlar.

Evtanaziya məqsədilə xəstəyə xəsarətlərin yetirilməsində də nüanslar mövcuddur. Həmin xəsarətlər haqqında Səhiyyə Nazirliyinin təsdiq edilmiş qaydalarında tanış olmaq olar. Bu siyahıda ölümlə nəticələnəcək və xəstəyə ciddi ziyan vura biləcək xəsarətlər qeydə alınıb.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində qəsdən adam öldürmənin sadə forması olaraq cəza növü kimi 7 ildən 12 ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyənləşdirilib. (120.1 maddə)

3.2 Azərbaycanda evtanaziya hadisəsinə dair aparılmış sosial-psixoloji sorğu və nəticələri

Tədqiqatın obyektini :Rəsmi qaydada dünyanın bir çox ölkələrində eyni zamanda Azərbaycanda evtanaziya qəbul olunmasa da ictimaiyyətdə bu prosesə hansı şəkildə münasibətin olduğunu öyrənmək istədim. Tədqiqatın obyektini, evtanaziyaya münasibəti öyrənmək məqsədilə Bakı şəhərində aparılan sosial demoqrafik sorğu təşkil edir. Dissertasiya işində deduksiya , ümumi anlayışlardan xüsusi terminlərə doğru getməklə evtanaziyanın sosial-psixoloji və tibbi aspektləri göstərilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi: Evtanaziya sosial, humansitlik, hüquqi və dini mövqelərdən qəbul olunmayan prosesdir. Onun üzərində mübahisələr tarixi, bəşəri və müasir zamanın ən aktual məsələlərindəndir . Evtanaziyanın az sayda tərəfdarları olmasına baxmayaraq əlehidarlarının sayı kifayət qədərdir. Azərbaycanda isə bir qayda kimi evtanaziya hansı sahədən baxılırsa baxılınsın qadağan olunub. Lakin məsələnin

	Digər ☐
--	--------------------------------

Tədqiqat iştirakçıları: Tədqiqatda 79 nəfər təsadüfi seçilmiş müxtəlif peşə sahələrindən və müxtəlif yaş həddində olan kişi və qadınlar iştirak etmişdir.

Tədqiqatda müsahibə metodundan istifadə edilmişdir.

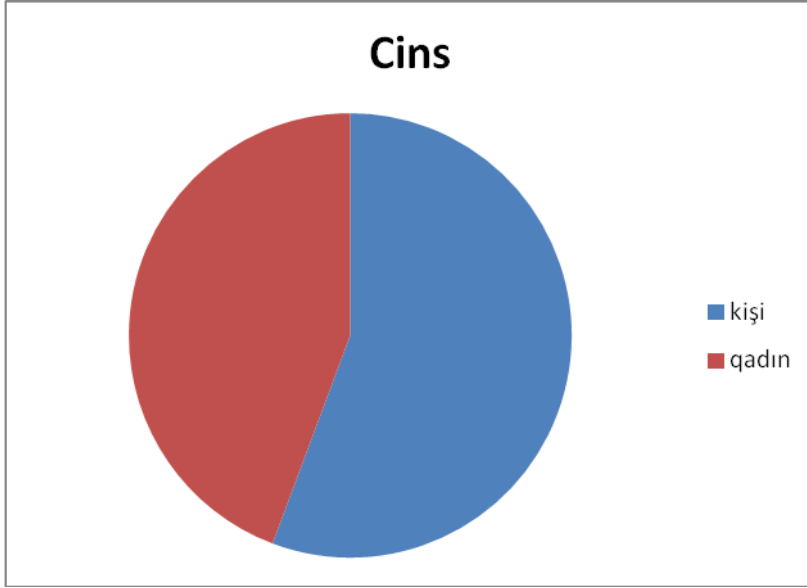
Anket formasında iştirakçılardan cins, yaş, təhsil və hansı sahə üzrə çalışmaqlarını seçmək istənilib. Bu kateqoriyaları doldurduqdan sonra hər bir iştirakçıya “Evtanaziya prosesinə münasibətiniz?” sualıyla müraciət olunmuşdur. Sualın qaranlıq qalmamağından ötrü mötərizə içərisində bu prosesin bir cümləylə izahı verilmişdir . (Evtanaziya – sağalmaz xəstəlikdən əziyyət çəkən insanın həyatdan məhrum etmə təcrübəsi)

Sorğudan maraqlı nəticələr əldə olundu . Beləliklə:

cinsiniz?

	Tezlik	Faiz	Etibarlı faiz	Faizin məcmusu
kişi	44	55,7	55,7	55,7
qadın	35	44,3	44,3	100,0
Ümumi	79	100,0	100,0	

Diagram 1

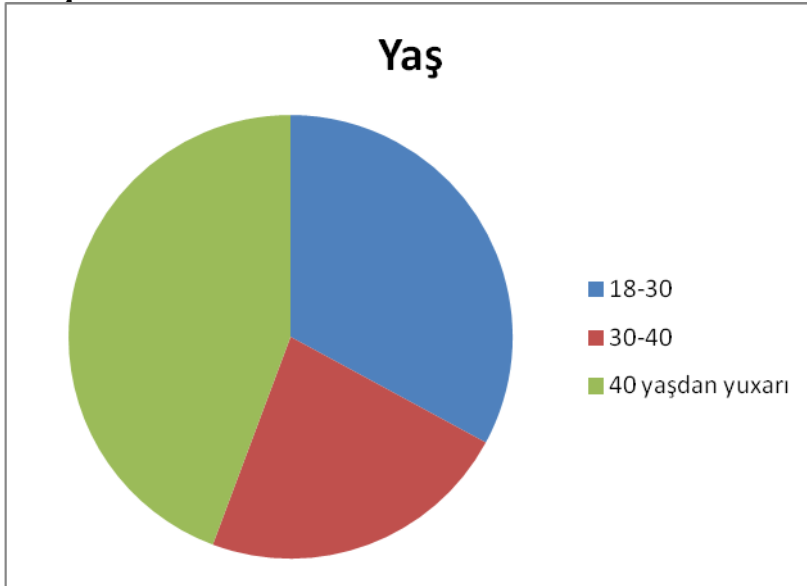

Sorğuda iştirak edən 79 şəxsdən 44-ü kişi 35-i isə qadın cinsinin nümayəndələri olmuşdur. Başqa sözlə ifadə eləsək 55.7% kişi, 44.3% qadın iştirak etmişdir. (**Diagram 1**)

yaşınız?

	Tezlik	Faiz	Etibarlı faiz	Faizin məcmusu
18-30	26	32,9	32,9	32,9
30-40	18	22,8	22,8	55,7
40 yaşdan yuxarı	35	44,3	44,3	100,0
Ümumi	79	100,0	100,0	

Diagram 2

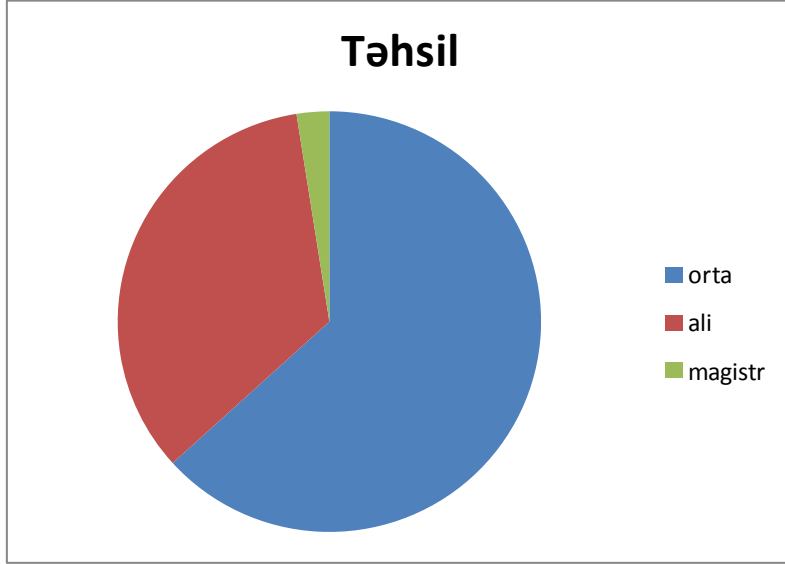
-

Yaş 18-30 yaş, 30-40 yaş, 40 yaşdan yuxarı aralığında dəyişir. İştirakçıların 26 nəfəri (32.9%-i) 18-30 yaşda olduqlarını , 18 nəfəri (22.8%) 30-40 yaş, 35 nəfəri (44.3%-i) isə 40 yaşdan yuxarı olduqlarını qeyd ediblər. (**Diagram 2**)

Təhsiliniz?

	Tezlik	Faiz	Etibarlı faiz	Faizin məcmusu
orta	50	63,3	63,3	63,3
Ali	27	34,2	34,2	97,5
magistr	2	2,5	2,5	100,0
Ümumi	79	100,0	100,0	

Diagram 3

Orta, Ali, magistr olaraq verilən təhsil bölməsində 50 nəfər (63.3%) orta , 27 nəfər (34.2%) ali , 2 nəfər (2.5%) magistr təhsilli olduqlarını söyləyiblər. (**Diagram 3**)

Hansı sahədə işləyirsiniz?

	Tezlik	Faiz	Etibarlı Faiz	Faizin məcmusu
tibb işçisi	11	13,9	13,9	13,9
Mühəndislik	12	15,2	15,2	29,1
inzibati	31	39,2	39,2	68,4
Digər	25	31,6	31,6	100,0
Ümumi	79	100,0	100,0	

Diagram 4.

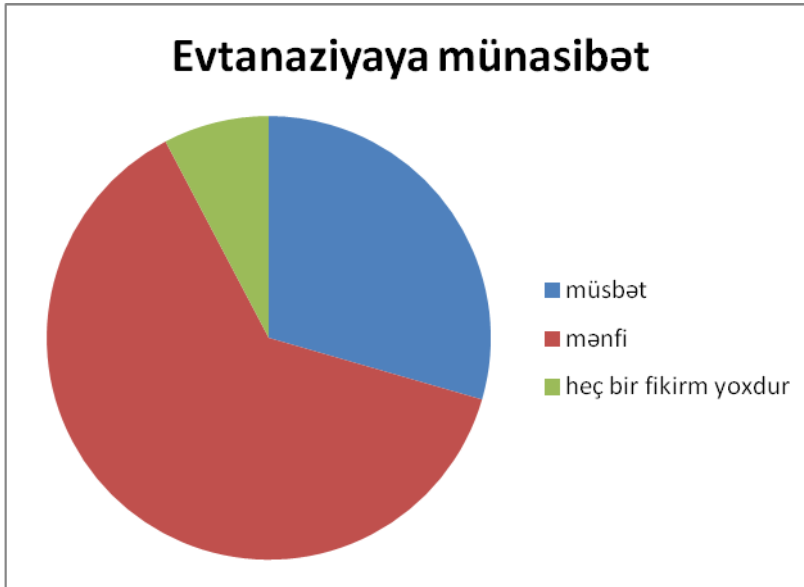
Tibb sahəsində çalışanlar 11 (13.9%), Mühəndis olanlar 12 (15.2%), İnzibati işdə işləyənlər 31 (39.2%) digər sahənin nümayəndələri isə (müəllim, maliyyəçi,incəsənət işçisi) 25 nəfər (31.6%) təşkil edir. (**Diagram 4**)

Evtanaziyaya munasibətiniz necədir ?

	Tezlik	Faiz	Etibarlı Faiz	Faizin məcmusu
Müsbət	24	29,1	29,5	29,5
Mənfi	49	62,0	62,8	92,3
heç bir fikrim yoxdu	6	7,6	7,7	100,0
Ümumi	79	100.0	100,0	

Diqram 5.

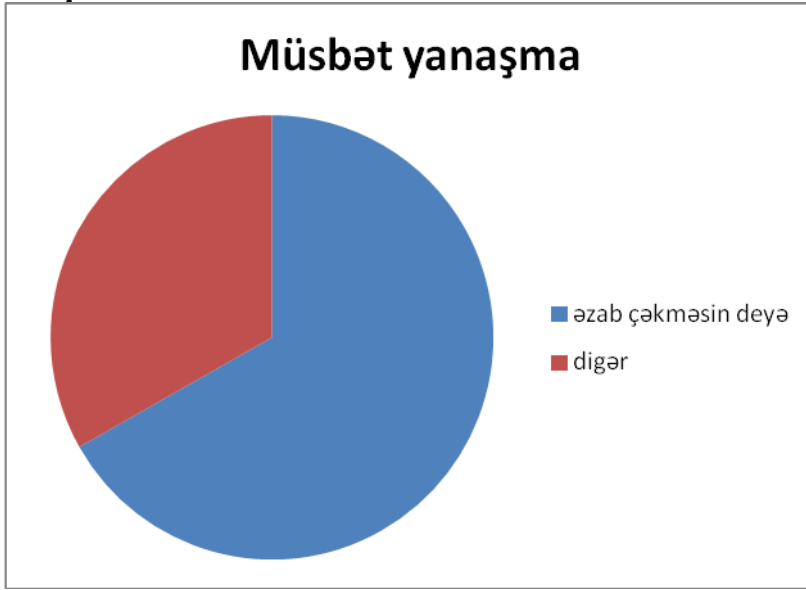
Evtanaziyaya münasibətiniz sualına 24 nəfər (29.5%) müsbət, 49 nəfər (62.8%) mənfi, 6 nəfərsə (7.7 %) qərarlı cavabını vermişdirlər. (**Diqram 5**)

Sorğu apardığım 79 nəfərdən cəmi 24-ü Evtanaziyaya müsbət münasibət bəslədiyini vurğulayıb.

Evtanaziyaya niyə müsbət münasibət bəsləyirsiniz ?

	Tezlik	Faiz	Etibarlı Faiz	Faizin məcmusu
əzab çəkməsin deyə	16	20,3	66,7	66,7
Digər	8	10,1	33,3	100,0
Ümumi	24	30,4	100,0	
Əksik Sistem	55	69,6		
Ümumi	79	100,0		

Diagram 6

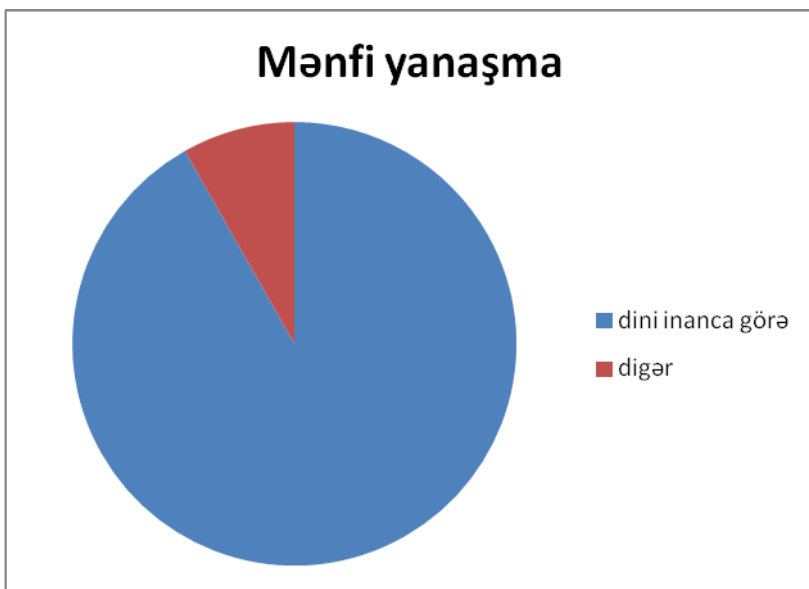
Müsbət fikirdə olanların 16 nəfəri (20.3%) insanların əzab çəkməsinə qarşı olduqları üçün bu fikirdə olduqlarını qeyd eləmiş, digər 8 şəxsə (10.1%) müxtəlif versiyalar səsləndirmişdir . (Seçimlərinə hörmət bəsləmək lazımdır, azadlıqlarını məhdudlaşdırmaq olmaz) (**Diagram 6**)

79 şəxsdən 49-ü isə Evtanazyaya mənfi baxdıqlarını göstərmişlər .

Evtanazyaya niyə mənfi münasibət bəsləyirsiniz?

	Tezlik	Faiz	Etibarlı faiz	Faizin məcmusu
dini inanclara əsasən-Cani Allah insana bəxş elədiyi üçün almağa da o qərar verir	45	57,0	91,8	91,8
Digər	4	5,1	8,2	100,0
Ümumi	49	62,0	100,0	
Əksik Sistem	30	38,0		
Ümumi	79	100,0		

Diaqram 7

Mənfi cavab variantını seçənlər dini inanclara əsasən „Allah verən canı yalnız o ala bilər deyənlərin sayı 45 (57.0 %), çox az sayda iştirakçı 4 nəfərsə (5.1 %) digər səbəblərə toxunmuşlar. (Tibb hər saniyə inkişaf eləyir, ölüm üçün tələsməyə dəyməz irəlidə o xəstəliyin müalicə üsulu tapıla bilər) (***Diaqram 7***)

Bu sorğuda iştirak edən 79 şəxsdən cəmi 6 nəfərsə qərarlı mövqedə olmuşlar .

Evtanazyaya niyə qərarlı münasibət bəsləyirsiniz?

	Tezlik	Faiz	Etibarlı faiz	Faizin məcmusu

Həm əzab çəkməsinə qarşıyam həm də günah hesab edirəm	6	7,6	100,0	100,0
Əksik Sistem	73	92,4		
Ümumi	79	100,0		

Evtanaziya qərarı münasibət bəsləyənləri sayı 6 nəfər (7.6 %) oldu . Onlar isə bu addımı atan şəxslərin həm əzab çəkməmələrini istədiklərini deyib, həm də Allaha günah hesab elədikləri üçün qərarı mövqedə çıxış ediblər .

NƏTİCƏ

Bütün bunları bir araya yığdığımız zaman deyə bilərik ki, evtanaziya üzərində əsasən iki yanaşma mövcuddur. Onlardan biri “ Həyatın müqəddəsliyi” yanaşması, digəri isə “Həyatın keyfiyyəti”dir. Evtanaziya üzərində əsas mübahisə nöqtələri də bu iki yanaşmanın əsasında dayanır. Birinci yanaşmanın tərəfdarı olanlar bir tərəf, ikinci yanaşmanın tərəfdarları isə digər tərəfi təşkil edirlər. ”Həyatın

müqəddəsliyi” yanaşmasından çıxış edənlər, həyatın toxunulmazlığını qeyd eləməklə insanın istənilən vəziyyətlərdə həyatını yaşamağı irəli sürürlər. ”Həyatın keyfiyyəti” yanaşmasının sahibləri isə əsas olan yaşamaq deyil, necə yaşamaq olduğunu vurğulayanlardır. Onlar üçün əzab içində yaşamaq , iztibat çəkərək həyatı sürdürmək, həyatın keyfiyyəti baxımından qəbul edilməyən haldır. Fəsilərdə qeyd etdiklərimizə nəzər yetirdiyimiz zaman dünyanın bəzi ölkələrində evtnaziya prosesinin leqallaşması barədə danışılrsa belə əksər hissəsində hələ də mübahisəli məsələ olaraq qalır. O cümlədən 3-cü fəsildə də gördüyümüz kimi Azərbaycanda bu proses barədə danışmaq olduqca məsuliyyət tələb edir. İstər qanunlarımızda istərsə də ictimaiyyətdə evtanaziya bir mənalı münasibət yoxdur. Hazırkı mənzərə bu prosesi cinayət aktı kimi dəyərləndirməkdədir. Bundan əlavə əhali arasında apardığım qısa anket sorğusunda da bir daha ölkəmizin və cəmiyyətimizin evtnaziya prosesinə necə yad münasibət bəsləməsinin şahidi olduq. Nəticəyə baxdığımız zaman daha çox dini inancları –Allahın yaratdığı və insana bəxş etmiş olduğu ali “hədiyyəni” ondan başqa kimsənin almasının qadağan, günah olmasını əsas götürərək insanımızın evtnaziya prosesinə mənfi baxış açısını aşkara çıxardıq.

İstər fəlsəfi, istər psixoloji nöqtəyi nəzərdən bir çox müəlliflərin müxtəlif yanaşmalarına yuxarıdakı fəsilərdə rast gəldik . Buradan da aydın oldu ki, tarixən evtnaziya əlehdarları olduğu kimi tərəfdarları da mövcud olmuşdur . Hər cərəyan hər yanaşma öz fikirlərini , iddialarını müxtəlif yollarla təsdiq eləməyə çalışmışlar. Amma bütün cəhdlərə və iddialara baxmayaraq yenə də dünya bu gün evtnaziyanın leqallaşmasında ehtiyatı əldən vermir. Baxdığımız zaman evtnaziyanın qanunlaşması olduqca məsuliyyətli məsələdir. Belə ki , bu qərarın qəbulundan sui-istifadə hallarına rast gəlinə bilər, nəticədə nahaq yerə zərərçəkənlərin sayı çoxalar. Evtanaziyanın qanunlaşmasının qurbanların say artımın qarşısını ala bilməmək məsuliyyətindən irəli gələ bilər ki, dünya hələ də bu barədə tərəddüt eləyir.

Tədqiqatımızın nəticələri belədir :

Yaşamaq, ölmək ümumiyyətlə həyat anlayışı o qədər müqəddəs anlam daşımaqdadır ki, vətəndaşımız bunun haqqında, yəni, insanın ya özünün ya da əlaqəli şəxslərin ölümünü sonlandırmasına icazə haqqında söz deməyə çətinlik çəkir. Hətta deyərdim , ölüm, öldürmək düşüncəsini ağına belə gətirmək istəmir. Daha çox inaclarına sığınaraq yenə də hər necə olursa olsun yaşamağın tərəfindədir. Xəstənin bu vəziyyətində bir anlam bir məna olduğunu vurğulayaraq, onun “zamanı gəlmədən“ öldürmənin yaxud müalicəsinin dayandırmağını qəbul eləmişlər. Sonacan mübarizə aparmaq ,həyata davam eləmək insanın üzərinə düşən məsələdir, sonluq, nəticəyə isə yalnız Allah qərar verə bilər düşüncəsinin tərəfdarıdırlar.

Sorğuda iştirak edən 79 şəxsin 24–ü evtanaziyaya müsbət münasibət bəslədiklərini vurğulayıblar . Onların göstərdikləri səbəb isə daha çox insanın fiziki əzablardan xilas etməkdən ötrü olub. Bu variantı səsləndirənlər 16, digər versiyalar irəli sürənlər isə 8 nəfər təşkil edir. Digər versiya tərəfdarları insan azadlığı, seçimə hörmət , insanın öz həyatıdırsa və bu qərarı qəbul edibse qarşı çıxmaqdan daha çox hörmət bəslənməli olduğunu söyləyənlərdir. Geridə qalan 55 nəfərsə evtanaziyaya mənfi münasibət bəslədiklərini seçməklə onu qəbul etmədiklərini söyləyiblər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 12 noyabr 1995-ci il.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1999-cu il tarixli 787-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir

3. Ə.S. Piriyeu Kriminologiya Bakı 1999
4. A.H.Dəmirov, Ş.N.İsmayılov, Q.F.Hüseynov Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Və Hüququn Əsasları Bakı-Mütərcim-2010

Türk dilində ədəbiyyat:

5. Bafra Jale Euthanasia(Evtanaziya), , İstanbul, 1990
6. Brun Jean Stoik fəlsəfəsi
7. Engels Friedrich Anti-Dühring, İnter Yayınları,2002
8. Kranz Walther Antik fəlsəfə Mətnlər və Açıqlamalar
9. Kuçuradi İnsan haqlarının fəlsəfi təməlləri Ankara:Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 9-13 İyun 1980
10. More Thomas Utopiya , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000
11. Özaltay Bülen Evtanaziya və gətirdiyi etik problemlər İstanbul 1996
12. Platon Dövlət, İş Bankası Kültür Yayınları, 2001
13. Weber Alfred Fəlsəfə tarixi Sosial Yayınları 1991
14. Frankena, W. (2007) Etik, Çev. Azmi Aydın, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları
15. Ökten, K. H. (2011) Aristoteles, İstanbul: Say Yayınları
16. Özlem, D. (2010) Etik Ahlak Felsefesi, İstanbul: Say Yayınları
17. Poyraz, H. (1996) “Ötanazi” Ankara: Türk Yurdu Dergisi, Sayı: 002-17.
18. Güven K. Kişilik hakları ve ötanazi. Nobel yayın;2000

İngilis dilində ədəbiyyat:

19. Cowley TL, Young E, Raffin TA:a.g.m., s. 1479
20. Darrel W. Amundsen, “History of Medical Ethics: Ancient Greece and Rome” , Enclopedia of Bioethics, V.3 s.933
21. Joseph V. Sullivan, “The Immorality Of Euthanasia” in Beneficent Euthanasia, ed. Marvin Kohl, Prometheus Boks pres, Buffalo, New York 1975, s.26,

22. Letters Collins British Medicine Journal, 1994, C:309, S.6952, s.52,
23. Wardle, Lynn D. "Sanctioned Assisted Suicide: 'Seperate But Equal' Treatment fort the 'New Illegitimates'", Issues in Law and Medicine, (winter) 1987, V. 3, N. 3 s. 245-265

İnternet resursları:

24. Biz həyatı seçirik (Evtanaziya sosiologiya güzgüsündə).
<http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=1166>
25. Ölümünə qol çəkənlər Araşdırma. <http://metbuat.az/news/104978/olumune-qol-cekenler---arasdirma.html>
26. Evtanaziyaya hüquqi yanaşma.
<http://strateq.az/manshet/74258/evtanaziya.html>
27. Evtanaziya və cinayət məsuliyyəti
<http://dushunce.az/entries/psixologiya/evtanaziya-cinayət-məsuliyyəti-yaratmamalıdır>
28. Keyfiyyətli həyat üçün evtanaziya.
<http://drkoray.hekim.net/otanazi.php>, (24.01.2005)
29. İslamda Evtanaziya. <http://www.ajanshaber.com/otanazi-nedir-islamda-otanaziye-izin-var-mi-hak-mi-yoksa-intihar-mi-haberi/167120>
30. Belçikada ilk dəfə uşaq üçün evtanaziya istifadəsi
<http://www.hurriyet.com.tr/belcikada-ilk-kez-bir-cocuk-icin-otanazi-uygulandi-40225459>
31. Помочь умереть: где эвтаназия законна
http://www.bbc.com/russian/society/2015/09/150911_euthanasia_countries_legal
32. Эвтаназия: право на смерть или крик о помощи?
<http://www.pravmir.ru/evtanaziya-est-pravo-zhit-no-est-li-pravo-umeret/>

ƏLAVƏLƏR

ƏLAVƏ 1

Azərbaycan Respublikasının birinci xanımı Mehriban Əliyeva 2005-ci ildə “Evtanaziya və təbabətdə humanizm problemi” mövzusunda dissertasiya işi müdafiə edib və fəlsəfə elmləri namizədi alimlik dərəcəsi alıb.

Önəmli bir məsələ də xüsusi olaraq vurğulanmalıdır ki ənənəvi etikanı, hüquq, fəlsəfə, təbabət elementlərini özündə birləşdirən Azərbaycanda ilk dəfə elmi cəhətdən araşdırıb, tədqiq edən ilk alim də məhz ölkəmizin birinci xanımı Mehriban Əliyeva olmuşdur. Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın yazdığı "Evtanaziya və tibbdə humanistlik problemi" və "Biz həyatı

seçirik (Evtanaziya sosiologiya güzgüsündə)" kitabları bioetikanın ən aktual məsələlərindən biri hesab olunan evtanaziya probleminə həsr olunmuşdur.³³

ƏLAVƏ 2

Dünya Təbiblər İttifaqının Evtanaziya Bəyannaməsi

Madrid, Noyabr 1987

Bir xəstənin həyatını, öz ya da çox yaxınlarının icazəsi ilə də olsa məhv olan evtanaziya etik deyil. Bu həkimi xəstəliyinin son dövrlərində olan bir xəstənin təbii ölüm prosesi ilə bağlı istəyinə hörmət etməkdən çəkəndir.

ƏLAVƏ 3

Dünya Təbiblər İttifaqının Həkim Yardımlı İntihar Üçün Bəyannaməsi

DTB 44-cü Baş Məclisində Qəbul Edilib. Sentyabr, 1992

Həkim yardımlı intihar faktları son zamanlarda xalqın diqqətini çəkir. Bu hadisə: Həkim tərəfindən inkişaf etdirilmiş aparatın insana istifadənin yenə həkim tərəfindən öyrədilməsi ilə baş verir. Beləcə, şəxsə intihar etməsində yardımçı olunur. Bəzi hallarda da həkim şəxsi ölümcül doza barədə də məlumat verərək bəzi dərmanları təmin edir. Beləliklə, yenə şəxsə intiharda müavin olunmaqdadır. Burada bəhs edilən şəxs, ağır xəstə, müəyyən terminal dövrdə və ağrıdan əziyyət çəkir, habelə, insanların şüurları açıq olub və intihar öz qərarlarıdır. İntihara cəhd edən xəstələr adətən terminal dövr xəstəliyinin təsiri ilə depressiyadadır.

Evtanaziya kimi, həkim yardımlı intihar da etik deyil və tibb ixtisaslarından olanlarca heç vaxt tətbiq olunmamalıdır. Həkimin, bir kimsəyə həyatını sona çatdırmaqda bilərək və qərarlı olaraq kömək etməsi etik deyil. Ancaq xəstənin müalicəni rədd etməsi əsas haqdır və həkimin xəstənin bu arzusuna hörmət etməsi (ölümünə səbəb olsa belə) etik olmayan davranış sayılmaz.

---

33 Biz həyatı seçirik (Evtanaziya sosiologiya güzgüsündə). <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=1166>

ƏLAVƏ 4

Venesiya Bəyannaməsi

Ölümlə Nəticələnəcək Xəstəlik

Oktyabr 1983, Venesiya-İtaliya

1- Həkimin vəzifəsi xəstələri sağaltmaq, mümkün qədər onların ağrılarını aradan qaldırmaq, xəstələrinin maraqlarını yaxşı şəkildə qoruyaraq rəftar etməkdir.

2- Xəstədə sağalmayacaq bir xəstəliyin olduğu hallar da bu prinsip üçün bir təzad (istisna) təşkil etməz.

3- Bu prinsip aşağıdakı qaydaların tətbiqinə maneə deyil:

3.1- Həkim, ölümcül xəstəliyin son dövründəki xəstədə xəstənin razılığı, -xəstə öz istəyini açıqlaya bilmirsə ən yaxın qohumunun qərarı- ilə müalicəni kəsərək: Xəstənin ağrılarının qarşısı alınır.

Həkim, müalicəni kəsmə səbəbilə də, ölməkdə olan adama kömək etmək və onun xəstəliyinin son dövründə rahatlaşdırmaq üçün lazımı dərmanları vermək məsuliyyətindən xilas ola bilməz.

3.2- Həkim, xəstəyə hər hansı bir fayda verməyəcək olan və normal olmayan üsullar tətbiq etməkdən çəkinməlidir.

3.3- Həkim, xəstə həyat tapıntılarının geri qayıtmayacağı son dövrə girdikdə, ölkəsinin qanunlarına uyğun davranmaq şərtilə, xəstənin səlahiyyətli yaxının rəsmi razılığını təmin edərək, nə transplantasiya əməliyyatı ilə, nə də xəstəyə verilən müalicə ilə bağlı olmayan həkimlər tərəfindən verilmiş ölüm bildirişinə (ya da həyat tapıntılarının geri qayıtmayacağını bildirən hesabat) əsaslanaraq, transplantasiya üçün lazımı orqanlarını canlı tuta biləcək süni üsulları xəstəyə tətbiq edə bilər. Bu süni üsulların pulunu qohumları ödəməməlidir. Donoru müalicə edən həkimlər alıcıdan və alıcını müalicə edənlərdən tamamilə müstəqil olmalıdır.

